

☞ Kieltolause kirjoittajan ja lukijan välisen vuorovaikutuksen resurssina yleistajuisessa tietokirjassa

ELINA VITIKKA

1 Johdanto

Tarkastelen tässä artikkelissa kieltolauseita kirjoittajan ja lukijan välisen vuorovaikutuksen resurssina suomenkielisessä tutkimuspohjaisessa yleistajuisessa tietokirjassa.¹ Keskityn kieltoilmauksiin, jotka koostuvat kieltoverbistä ja pääverbin kieltomuodosta (esim. *Hyönteiset eivät vaadi suurta elintilaa*). Tutkimuskysymykseni ovat: 1) Minkälaiseen retoriseen toimintaan kieltolauseet tekstissä asettuvat? 2) Minkälaisia vuorovaikutuksellisia tehtäviä kieltolauseet tässä toiminnassa saavat? 3) Minkälaista vuorovaikutusta kieltolauseet rakentavat tekstiin kirjoittuvien kirjoittajan ja lukijan välille? Huomio analyysissä keskittyy siihen, miten lukijaa huomioidaan ja opastetaan tekstissä ja miten kirjoittaja pyrkii vakuuttamaan lukijan. Aineistonani on hyönteistutkija Lena Huldénin hyönteisten syömistä käsittelevä teos *Minikarjaa: Hyönteiset ruokana* (Like 2015).

Tieteen yleistajuistamisen odotetaan olevan moniäänistä ja yleisön kanssa keskustelevaa yksiäänisen ja -suuntaisen tiedonvälityksen sijaan (ks. esim. Väliverronen 2016: 170–180). Perinteinen painettu tietokirja ei sellaisenaan voi saavuttaa aitoa kaksisuuntaista vuorovaikutusta lukijansa kanssa, mutta se voi pyrkiä dialogisuuteen käsittelemällä aihettaan monesta näkökulmasta lukijan taustatietoja ja reaktioita ennakoiden ja tätä puhutellen. Vastaavasti lukija tekstiä tulkitessaan reagoi erilaisiin vuorovaikutteisuutta rakentaviin kielellisiin resursseihin – vaikkapa kirjoittajalle ja lukijalle persoonamuodoin rakennettuihin positioihin – ja asettuu dialogiin kirjoittajan kanssa esimerkiksi omaksumalla yhteiseksi esitetyn näkökulman tai kyseenalaistamalla sen. Tarkastelen kieltolauseita yhtenä tällaisena kirjoittajan ja lukijan välille rakentuvan vuorovaikutuksen resurssina: se voi esimerkiksi kumota lukijalle oletetun käsityksen tai ilmaista tietyssä tilanteessa odotuksenvastaista toimintaa. Ajatus kielen luontaisesta dialogisuudesta (ks. esim. Bahtin 1981 [1935], 1986 [1953]) määrittelee artikkelini teoreettisen menetelmällisen taustan, ja analyysini asettuu osaksi kirjoitetun vuorovaikutuksen tutkimusperinnettä (ks. esim. Thompson 2012; Virtanen, Rahtu & Shore 2018).

---

1. Artikkelin työstämistä on rahoittanut Emil Aaltosen Säätiö. Rahoittajan lisäksi kiitän Virittäjän anonyymeja arvioijia saamistani arvokkaista kommentteista.

Tietokirjan vuorovaikutteisuuden keinojen tarkastelu nivoutuu osaltaan laajempaan kysymykseen populaarin tiedeviestinnän keinoista: miten tutkimustietoa esitetään ja perustellaan yleistajuisesti suurelle yleisölle, ja miten kirjoittaja pyrkii vakuuttamaan lukijan kertomastaan? Suomenkielisen yleistajuisen tietokirjoittamisen keinoja on tutkittu viime vuosina lisääntyvässä määrin (ks. esim. Hiidenmaa, Virtanen, Satokangas, Vitikka & Lindh 2018), ja tarkastelun kohteena ovat olleet niin yleistajuiset tiede- ja asiantuntijablogit kuin painetut tietokirjatkin. Blogista on tarkasteltu esimerkiksi hyperlinkkien käyttötapoja ja viittauskohteita sekä niiden tekstiin rakentamia kirjoittaja- ja lukijapositioita (Vitikka 2018). Painetuista tutkimuspohjaisista tietokirjoista puolestaan on tarkasteltu muun muassa termien ja ilmiöiden selittämisen keinoja (Koponen 2019; Satokangas 2021), kerronnallisuuden käyttötapoja ja tehtäviä (Virtanen 2020; Lehtinen 2020) sekä kirjoittajan identiteetin rakentumista asemoinnin näkökulmasta (Virtanen 2019). Kirjoittajan identiteetin sekä kirjoittajan ja lukijan välisen vuorovaikutuksen rakentumista on tutkittu myös persoonailmausten käytön näkökulmasta niin tutkimuspohjaisessa tietokirja-aineistossa (Vitikka 2020) kuin matkakertomuksissakin (Lindh 2021). Lindh (mt.) on analysoinut myös muun muassa sitä, miten kerrontaan tuodaan mukaan toisia ääniä viittaamisen ja referoinnin keinoin. Käsillä oleva tutkimus kieltolauseista täydentää osaltaan kuvaa suomenkielisen yleistajuisen tietokirjallisuuden dialogisista resursseista ja tarkastelee suoria persoonaviittauksia ja referointia hienovaraisempaa kielellistä keinoa huomioida ja tuoda esiin erilaisia ääniä ja näkökulmia.

Tutkimus ammentaa myös pragmaattisen kieltotutkimuksen perinteestä (ks. esim. Horn 1989). Kansainvälisesti kieltolauseiden vuorovaikutuksellisia tehtäviä on tarkasteltu esimerkiksi keskustelunanalyysin näkökulmasta (ks. esim. Deppermann 2014) ja diskurssianalyttisesti muun muassa poliittisissa väittelyissä (Roitman 2015) sekä tieteellisissä artikkeleissa (Fløttum, Gedde-Dahl & Kinn 2006) ja tutkimusraporttiteksteissä (Gjerstad & Fløttum 2017). Fennistiikan parissa kieltojen vuorovaikutustehtäviä on tarkasteltu sekä puhutussa että kirjoitetussa kielessä, esimerkiksi puhelin- (Tuppurainen 1991), chat- (Kotilainen 2007) ja kasvatusten käydyissä arkikeskusteluissa (Silvennoinen 2020) sekä levyarvioissa (Virtanen 2007), mutta toistaiseksi ei yleistajuisessa tietokirja-aineistossa.

Artikkeli etenee seuraavasti: Luvussa 2 käyn läpi tutkimukseni teoreettis-metodologiset taustaoletukset sekä aiempaa kieltotutkimusta. Luvussa 3 esittelen tarkemmin aineistona käyttämäni tietokirjan. Analyysiluvussa 4 tarkastelen aineistoni kieltolauseiden käyttöympäristöjä ja -tapoja sekä kieltolauseisiin kietoutuvaa vuorovaikutusta. Luvussa 5 kokoan havaintoni yhteen ja pohdin mahdollisen jatko-tutkimuksen aiheita.

2 Tutkimuksen teoreettis-metodologiset taustaoletukset

Esittelen ensin alaluvussa 2.1 tutkimukseni teoreettiset ja metodologiset lähtökohdat ja tämän jälkeen alaluvussa 2.2. joitakin kielellisen kiellon erityispiirteitä sekä aiempaa kieltotutkimusta.

2.1 Teoreettis-metodologisena lähtökohtana kielenkäytön vuorovaikutteisuus

Tutkimukseni teoreettis-metodologiset lähtökohdat perustuvat dialogistiseen käsitykseen kielen luontaisesta vuorovaikutteisuudesta, ja tarkastelen kielenkäyttöä sosiaalista todellisuutta ja merkityksiä rakentavana, läpeensä vuorovaikutteisena toimintana. Yhtäältä kielellinen ilmaus on aina reaktio johonkin jo aiemmin samasta aiheesta ilmaistuun näkemykseen tai keskusteluun ja tulee tulkituksi näitä ääniä vasten (Bahtin 1981 [1935]: 281; 1986 [1953]: 69, 91–100; Vološinov 1990 [1929]: 92; Martin & White 2005: 92–93). Toisaalta kielellisellä ilmauksella ennakoidaan aina myös mahdollisia tulevia vastauksia ja luodaan suhdetta vastaanottajaan: kielenkäyttö suunnataan aina jonkinlaiselle – todelliselle tai kuvitellulle – lukijalle tai kuulijalle (Bahtin 1986 [1953]: 68–69, 94–98; Martin & White 2005: 93; Linell 2009: 69, 91–105, 167). Se, kenelle kielenkäyttö on suunnattu – oletettu yleisö –, ohjaa kielellisiä ja retorisia valintoja: mitä kerrotaan ja mitä jätetään kertomatta, miten tieto kehystetään ja minkälaisilla argumenteilla sen paikkansapitävyydestä neuvotellaan (Bahtin 1986 [1953]: 95–96; Perelman 1996: 21; Martin & White 2005: 93, 95; ks. myös Deppermann 2014: 18).

Tarkastelen aineistonani olevaa tietokirjaa siis kirjoitettuna vuorovaikutuksena (ks. Virtanen ym. 2018), ja tarkasteluni kohdistuu etenkin siihen, mitä kirjoittajan ja lukijan välillä tapahtuu ja minkälaisia tehtäviä kieltolauseet tässä vuorovaikutuksessa saavat. Lukijalla tarkoitan tekstiin kirjoitettavaa lukijaa (engl. *reader-in-the-text*, Thompson & Thetela 1995; ks. myös Martin & White 2005: 95): kielelliset valinnat, kuten lukijaan viittaavat persoonailmaukset, verbimoduukset ja muut retoriset strategiat, luovat kuvaa siitä, minkälaiselle lukijalle teksti on osoitettu. Yhtä lailla nämä valinnat ohjaavat tulkintaa tekstiin kirjoituvasta kirjoittajasta (engl. *writer-in-the-text*, Thompson & Thetela 1995), esimerkiksi siitä, miten tämä suhtautuu esittämäänsä tietoon ja minkälaiseen positioon tämä asettuu suhteessa lukijaan sekä edeltäviin aiheesta esitettyihin puheenvuoroihin ja käytyihin keskusteluihin (Martin & White 2005: 94–95).

Hyödynnän kieltolauseiden dialogisuuden tarkastelussa Thompsonin ja Thetelan (1995) mallia kielellisen vuorovaikutteisyyden luonteesta. Tekstiin kirjoitettujen kirjoittajan ja lukijan välistä vuorovaikutusta voi heidän hahmottelemansa jaottelun mukaisesti tarkastella kahdesta limittäisestä ja toisiaan täydentävästä näkökulmasta: Niin kutsuttu *interaktiivinen* vuorovaikutus koostuu tekstiä ja tietoa järjestelevistä resursseista, joilla kirjoittaja huomioi lukijan tarpeet ja tällä jo olevat tiedot ja oletukset sekä vastaa niihin. Kirjoittaja voi ohjata lukijaa tekstin tulkinnessa esimerkiksi erilaisilla viittauksilla ja tekstin sidosteisuutta rakentavilla keinoilla – kieltolauseen tapauksessa vaikkapa kontrastiivisella kiellolla (esim. *mormonisirkka ei ole varsinainen sirkka vaan hepokatti*). Interaktiivisuutta on pidetty ”lukijaystävällisenä” vuorovaikutuksena: sen tarkoitus on jäsentää tietoa lukija huomioiden ja opastaa tämä haluttuun tulkintaan tekstistä. Toisaalta vuorovaikutusta voi tarkastella niin kutsutusta *interaktionaalisesta* näkökulmasta: miten kirjoittaja kommentoi tekstiä ja tuo ilmi omat arvonsa ja odotuksensa ja miten hän pyrkii suostuttelemaan lukijaa ja osallistamaan tämän tekstin argumentaatioon? Esimerkiksi lukijan puhuttelu ja persoonamuodoilla tälle tekstissä osoitetut roolit (esim. *emme yksinkertaisesti tiedä*) tai kirjoittajan suhtautumisen ilmaisut osoittavat, minkälaisen position ja asenteen omaksumista lukijalta odotetaan tekstiin kirjoittuvan vuoro-

vaikutuksen sujumiseksi. Siinä missä interaktiivisesta näkökulmasta vuorovaikutusta voi tarkastella lukijan huomioimisena, interaktionaalisesta näkökulmasta sen puolestaan voi nähdä lukijaan vaikuttamisena. (Thompson & Thetela 1995: 104–105; Thompson 2001: 58–62; ks. myös Hyland 2005: 48–50; 2017: 20²; Juvonen 2014: 24.)

Thompsonin ja Thetelan kuvaama vuorovaikutuksen kahtalaisuus hahmottuu myös oman aineistoni analyysissä luvussa 4: Aloitan analyysini tarkastelemalla pääpiirteittäin interaktiivisia vuorovaikutusresursseja, kuten lukijan tulkintaprosessia ohjaavia ja taustatietoja ennakoivia kieltolauseita. Näistä etenen kohti interaktionaalisia, kirjoittajan ja lukijan välisiä positioita eksplisiittisemmin rakentavia sekä kirjoittajan arvoja välittäviä kieltolauseita. Vuorovaikutuksen interaktiivisuudessa ja interaktionaalisuudessa on kyse alituisesti limittyvistä näkökulmista, joita ei voi kategorisesti erottaa toisistaan. Esimerkiksi kieltö voi samanaikaisesti sekä huomioida ja ohjata lukijan tulkintaprosessia että välittää kirjoittajan arvoja ja pyrkiä sitouttamaan lukijaa niihin, mikä havainnollistuu toistuvasti myös analyysissäni. Tämä ajatus kielenkäytön monifunktioisuudesta – samoilla kielenaineiksilla tehdään samanaikaisesti lukuisia asioita – onkin funktionaalisen kielentutkimuksen peruslähtökohtia (ks. esim. Shore 2012: 142). Analyysilukujen jaotteluni kuvaa kulloistakin päätarkastelunäkökulmaa, eikä tarkoitus ole luokitella esimerkkikieltoja vain tietynlaisten vuorovaikutustehtävien – interaktiivisten tai interaktionaalisten – edustajiksi.³

Hyödynnän kieltolauseiden analyysissä myös systeemis-funktionaaliseen kielentutkimukseen kuuluvaa suhtautumisen teoriaa (Martin & White 2005), joka sekkin ammentaa dialogistisesta perinteestä. Siinä tarkastellaan kolmen kategorian kautta sellaisia kirjoittajan kielellisiä resursseja, joilla tämä voi ilmaista suhtautumistaan sekä puheena olevaan asiaan että vuorovaikutuksen toisiin osapuoliin: *Asennoitumisen* (engl. *attitude*) kategoria koostuu paitsi tunteiden ilmaisutavoista myös siitä, miten asioita tai inhimillistä toimintaa arvotetaan (mts. 42). *Sitoutumisen* (engl. *engagement*) kategoria kattaa kirjoittajan diskursiiviset resurssit ilmaista suhdettaan esittämäänsä tietoon ja sitä koskeviin muihin mielipiteisiin ja näkemyksiin; tarkastelun keskiössä ovat esimerkiksi erilaiset modaalisuuden ilmaisukeinot (mts. 94). *Asteittäisyyden* (engl. *graduation*) kategoria on sisäkkäinen kahden ensimmäisen kategorian kanssa; sen näkökulmasta tarkastellaan, miten voimakkaasti sitoutumista tai asennoitumista ilmaistaan – esimerkiksi miten ehdottomana tai epävarmana kirjoittaja asiansa esittää (mp.).⁴

Etenkin sitoutumisen ja asteittäisyyden kategorioihin liittyy ajatus kielellä rakennettavasta dialogisesta tilasta: kielelliset ilmaukset voidaan jaotella – Bahtinin (esim. 1981 [1935]: 263–265, 270–272) heteroglossian käsitettä mukaillen – moni- ja yksäänistäviin riippuen siitä, tuodaanko niillä esiin muita aiheeseen liittyviä ääniä tai näkökulmia vai ei. Moniäänistävä kielenkäyttö luo dialogisen tilan, jossa huomioidaan muutkin kuin kirjoittajan ääni ja mielipiteet. Tätä tilaa voidaan joko avartaa (engl. *dialogic expansion*) tai supistaa (engl. *dialogic contraction*) riippuen siitä, annetaanko

2. Hyland (esim. 2005, 2017) luokittelee nämä Thompsonin ja Thetelan (1995) hahmotteleman mallin mukaiset kirjoitetun vuorovaikutuksen resurssit *metadiskursiivisiksi*.

3. Hyland puolestaan on hyödyntänyt yksityiskohtaista interaktiivisten ja interaktionaalisten vuorovaikutus- eli metadiskursiiviresurssien jaottelua etenkin tilastollisessa tutkimuksessa (esim. 2005, 2008).

4. Termien suomennokset Juvonen 2007.

muille näkökulmille tilaa ja tunnustusta vai pyritäänkö niitä rajoittamaan tai kumoamaan; osoittaako kirjoittaja esimerkiksi referaatin johtoverbivalinnalla tai muulla keinolla puoltavansa tai epäilevänsä jotain tiettyä näkökulmaa vai suhtautuvansa siihen neutraalisti. (Martin & White 2005: 99–104.)

Suhtautumisen teoriassa kieltoa pidetään monipuolisena resurssina niin kirjoittajan sitoutumisen kuin kirjoittaja–lukija-suhteenkin rakentamiseen ja sitä tarkastellaan sitoutumisen kategoriaan kuuluvana moniäänistävänä mutta dialogista tilaa supistavana resurssina (Martin & White 2005: 117–118). Kirjoittaja voi kiellolla tuoda keskusteluun toisen äänen ja näkökulman ja siten osoittaa tiedostavansa muiden näkökantojen olemassaolon ja pitävänsä niitä oikeutettuina (ks. mts. 96). Kiellolla tämä näkökulma samalla kiistetään tai hylätään.⁵ Se, millaiseksi kiellon rakentama vuorovaikutus kirjoittajan ja lukijan välillä muodostuu, riippuu kuitenkin esimerkiksi siitä, kuinka ehdottomana ja suoraan lukijalle kirjoittaja kiellon esittää, ja siitä, mihin kiello kohdistuu: esimerkiksi lukijalla olevaan tietoon vai johonkin tämän toiminta- tai ajattelutapaan. Kun kieltoilmauksen voi tulkita asettuvan vasten lukijalle oletettuja uskomuksia, asettaa se kirjoittajan tiedollisesti lukijaa asiantuntevampaan asemaan. Tämä ei tarkoita, että kiello olisi välttämättä lukijaa vähättelevä tai häntä kohtaan hyökkäävä vuorovaikutusresurssi; se voi olla myös sovitteleva, korjaava tai tarkentava ja siten keino rakentaa tekstiin kirjoittuvien kirjoittajan ja lukijan välistä yhteistä näkökulmaa. (Martin & White 2005: 118–120; ks. myös Hakulinen & Karlsson 1979: 272; Deppermann 2014: 46–47; Silvennoinen 2019: 23; vrt. Givón 2018 [1979]: 115–116.) Tarkastelenkin kieltolauseiden yhteydessä esiintyviä asennoitumisen, sitoutumisen ja asteittaisuuden ilmauksia ja pyrin siten syventämään kuvaa kieltolauseisiin kietoutuvasta vuorovaikutteisuudesta.

Kirjoitetun vuorovaikutuksen tutkimuksen käytäntöjen mukaisesti huomioin kieltolauseiden vuorovaikutuksellisten tehtävien analyysissä niiden laajemman toimintakokonaisuuden. Ensinnäkin huomioin tekstiyhteyden: mitä tekstissä tapahtuu kieltojen edellä ja jälkeen, ja minkälaisen diskursiivisen ja retorisen toiminnan osaksi kiellot hahmottuvat (ks. Linell 1998: 85–88; Virtanen 2015: 34; Virtanen & Hiidenmaa 2020: 847–849). Tarkastelen kieltoja muun muassa sellaisissa tekstissä jäsentävissä retorisisissa rakenteissa, joilla vertaillaan lukijalle tuttua ja vierasta ilmiötä (alaluvussa 4.1) sekä havainnollistetaan asioiden välisiä konditionaalisia ja kausaalisia suhteita (alaluvussa 4.2) (vrt. Hyland 2005: 50). Tekstiyhteydeksi luen myös aineistona tarkastelemani teoksen kokonaisuutena, mukaan lukien sen paratekstit – kuten johdannon ja takakansitekstin –, joissa hahmotellut tavoitteet ja lukuohjeet tarjoavat oman tulkintakehyksensä kielellisille valinnoille ja sitovat yksittäiset kielelliset ilmaukset osaksi laajempaa diskursiivista toimintaa (ks. Hiidenmaa 2018). Yhtä lailla teoksen kieltojen tulkintaan vaikuttaa sen sosiokulttuurinen konteksti: minkälaiselle yleisölle teos on suunnattu, missä ja milloin se on julkaistu ja minkälaista keskustelua sen käsittelemästä aiheesta on tuolloin käyty.

Myös tekstilajille ominaiset käytänteet voivat vaikuttaa tekstissä ilmenevään dialogisuuteen ja siihen, millaiseksi kirjoittajan ja lukijan välinen vuorovaikutus siinä

---

5. Tämä luonnehdinta koskee etenkin kieltoja kirjoitetussa kielessä, jota Martin ja White (2005) ensisijaisesti tarkastelevat. Puhutussa kielessä, jossa kieltoja on kirjoitettua kieltä suhteellisesti enemmän, kiellolla reagoidaan usein aiempiin vuoroihin (ks. esim. Tottie 1982).

hahmottuu. Esimerkiksi 1980-luvulla julkaistujen suomenkielisten oppikirjojen suhteellisen vähäisen kieltolauseiden määrän (noin neljä prosenttia lauseista) on ajateltu heijastelevan oletettua lukijaa, jolla ei vielä ole tekstin aiheesta aiempaa tietoa (Karvonen 1995: 105). Näissä oppikirjoissa myös usein esitetään eri lähteistä ammennettu tieto yksinäisesti sen sijaan että asetuttaisiin dialogiin lukijan tai muiden, mahdollisesti ristiriitaisten äänien kanssa (mp.). Sittenmin oppikirjateksteissä on toki voinut tapahtua muutoksia moniäänisempään suuntaan, minkä lisäksi koulujen monilukutaidon ja tiedonalakohtaisten tekstintaitojen opetuksella ohjataan nykyoppilaita lukemaan tekstejä dialogisesti ja lähdekriittisesti sekä tunnistamaan erilaisten tekstilajien esitystavat (ks. esim. Luukka 2013; Sulkunen & Luukka 2014). Myös nykyaikaisen yleistajuisen tietokirjoittamisen ihanne on keskusteluttaa eri lähteistä olevaa tietoa ja näkökulmia keskenään (ks. esim. Raevaara & Strellman 2019: 275) ja toisaalta myös antaa kirjoittajan äänen ja näkökulmien kuulua teoksessa (esim. Hiidenmaa 2014: 62–64).

2.2 Kiellosta aiemman tutkimuksen valossa

Kielto eli negaatio on yksi luonnollisen kielen ominaispiirteistä. Negaatiota on mahdollista ilmaista monin keinoin – niin kieliopillisesti kuin pragmaattisestikin.⁶ Tässä artikkelissa tarkasteluni kohdistuu ensinnäkin niin sanottuihin standardikieltolauseisiin, jotka koostuvat *e*-vartaloisesta kieltoverbistä ja kielto- (*ei ole*) tai partisiippimuotoisesta (*ei ollut*) pääverbistä (ks. Miestamo 2004: 364–365; VISK § 109). Lisäksi tarkastelen kielteisiä imperatiivilauseita, jotka koostuvat *äl*-vartaloisesta kieltoverbistä ja kielto-muotoisesta pääverbistä (*älä yököttele*), sillä imperatiivit ovat kirjoittajalle ja lukijalle rakentuvien vuorovaikutuspositioiden kannalta kiinnostava resurssi.

Negaatiota on pidetty asymmetrisenä myöntömuotoon nähden (ks. Horn 1989: 45–46, 184–192 sekä Roitman 2017: 6 ja siinä mainittu kirjallisuus). Kieltolauseen on esimerkiksi ajateltu edellyttävän vastaanottajalta kielenkäyttötilanteessa kompleksisempaa taustatietoa kuin myöntölauseen ja sitä on pidetty myöntöä kompleksisempänä prosessoida (Givón 2018 [1979]: 108; Horn 1989: 168–169, 200–201). Tämä negaation ja myönnön vastakkainasettelun näkökulma on myös kyseenalaistettu (Giora 2006). Kielenkäytössä myöntömuotoisia ilmauksia on suhteellisesti enemmän kuin kielto-muotoisia; tätä on selitetty esimerkiksi sillä, että on odotuksenmukaisempaa puhua siitä, mitä on, kuin siitä, mitä ei ole (Hakulinen & Karlsson 1979: 266; Hakulinen, Karlsson & Vilkuna 1980: 120). Puhutussa kielessä esiintyy enemmän ja monipuolisempia kieltoilmauksia kuin kirjoitetussa kielessä, minkä taas on esitetty johtuvan puheen ja kirjoituksen erilaisista vuorovaikutusresursseista; kirjoituksesta puuttuu vuorovaikutuksen aito toinen osapuoli, jonka vuoroihin erilaisilla kielloilla reagoidaan keskustelussa (ks. Tottie 1982: 103).

Negaation voi ajatella asettavan vastakkain kielteisesti ilmaistun ja sille jollain tavoin vastakkaisen myönteisesti ilmaistun asiointilan, mutta osana kielellistä vuorovaikutusta kieltoilmaus saa toki monipuolisempiakin merkityksiä ja tehtäviä (esim. Tottie 1982: 88). Kieltolauseelle tyypillisenä funktiona voidaan pitää reaktiivisuutta: sillä vasta-

6. Kiellon ilmaisutavoista suomen kielessä kootusti ks. VISK § 1615.

taan kielenkäyttötilanteessa jollain tavalla diskurssissa esiin nousseeseen ja läsnä olevaan väitteeseen tai käsitykseen. Kiellolla voidaan esimerkiksi torjua ehdotus ja osoittaa odotuksenvastaisuutta tai erimielisyyttä mutta toisaalta myös ilmaista samanmielisyyttä ja ihailua. (Horn 1989: 180–182, 203; Tuppurainen 1991: 66–70; Hakulinen & Karlsson 1979: 272; Yli-Vakkuri 1986: 230.) Tämä kiellon reaktiivisuus – ja siten sen dialogisuus – koskee etenkin lausekieltoa (esim. Horn 1989: 189), mikä onkin yksi syy rajaukselleni tarkastella nimenomaisesti kieltolauseita vuorovaikutuksellisesta näkökulmasta.

Kumotessaan tai kiistäessään jonkin asiointilan tai ilmauksen tai sen osan paikkansa-pitävyyden tai sopivuuden kieltolause usein samanaikaisesti luo oletuksen, että kielletty propositio – esimerkiksi asiointila tai ominaisuus – olisi jonkun mielestä mahdollinen tai muulla tapaa relevantti ja siksi tarpeen eksplisiittisesti kieltää.⁷ Kielto voi kohdistua paitsi vuorovaikutustilanteessa esitettyyn väitteeseen myös eksplikoimattomaan ajatukseen, kolmannen osapuolen esittämään väitteeseen tai laajempaan, yhteiseksi ja jaetuksi oletettuun käsitykseen. (Esim. Hakulinen & Karlsson 1979: 266, 272; Givón 2018 [1979]: 101–103; Horn 1989: 181–182, 203; Tuppurainen 1991: 117–118; Pagano 1994: 256, 258–259, 261–262; Perelman 1996: 56; Fløttum ym. 2006: 244–247; Gjerstad & Fløttum 2017: 191.) Siten kieltö on myös tehokas retorinen keino, jolla kirjoittaja voi konstruoida vastakkainasettelun oman ja kielletyn näkökulman välille (esim. Roitman 2015: 27).

Kieltolauseella voidaan myös implikoida jonkin olevan normaalista poikkeavaa tai odotuksenvastaista (esim. Leech 1983: 100–102). Etenkin kun tämän odotuksenvastaisuuden taustalla olevia oletuksia ei eksplisiittisesti esitellä tai perustella, lukijan oletetaan tunnistavan ja jakavan ne (ks. Fairclough 1992: 120–122; ks. myös Martin & White 2005: 118–119). Siten kieltolause voi samalla välittää lukijalle tietynlaisia arvoja ja rakentaa käsitystä siitä, mikä vaikkapa tietyssä kulttuurissa on norminmukaista (ks. Fairclough 1992: 64–65). Kieltolauseiden vuorovaikutteisuutta tarkastelemalla voikin päästä käsiksi esimerkiksi siihen, minkälaisiin lukijan kanssa yhteiseksi oletettuihin, tiedollisiin tai arvoja koskeviin lähtökohtiin eli esisopimuksiin ne nojaavat ja minkälaisia argumentoinnin strategioita näiden esisopimusten pohjalta voidaan hyödyntää (ks. Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971 [1958]: 65–66; Perelman 1996: 28).

Kielenkäytössä esiintyviä kieltoilmauksia on jaoteltu muun muassa sen mukaan, miten selvästi ne osoittavat suhteensa kontekstiin. Esimerkiksi Lyons (1977: 770–771) on esittänyt jaottelun kontekstisidonnaisiin (engl. *context-bound*) ja kontekstista vapaisiin (engl. *context-free*)⁸ kieltoilmauksiin sen mukaan, kohdistuuko kieltö kielenkäyttötilanteessa esiin nousseeseen vai tekstinulkoiseen väitteeseen. Tottie (1982, 1987) puolestaan on jaotellut puhutun ja kirjoitetun englannin aineistonsa kieltoilmaukset torjuntoihin (engl. *rejection*) ja kiistämisiin (engl. *denial*), joista jälkimmäiset voivat olla eksplisiittisiä tai implisiittisiä sen mukaan, kuinka selvästi niiden kiistävä propositio on kielenkäyttötilanteessa ilmaistu. Jossain määrin vastaavan periaatteen mukaan esimerkiksi Roitman (2015) on jaotellut poliittisissa väittelyissä esiintyviä kieltoja todellisiin, jo lausuttuihin (engl. *interdiscursive*) ja mahdollisiin tai tuleviin (engl. *inter-*

---

7. Ns. morfologiset negatiivit (esim. englannin *un-* tai suomen *epä-*alkuiset adjektiivit tai karitiiviadjektiivit, esim. *onneton*) eivät samalla tavoin viritä tällaista oletusta (ks. Verhagen 2005: 32).

8. Termien suomennotokset Tuppurainen 1991.

locutive) argumentteihin kohdistuviksi ja Silvennoinen (2020) taas arkikeskusteluissa esiintyviä kontrastiivisia kieltoja reaktiivisiin ja ei-reaktiivisiin kieltoihin. Horn (1989) puolestaan on tarkastellut kieltoilmauksia muun muassa sen mukaan, kohdistuvatko ne esitetyn väitteen paikkansapitävyyteen (engl. *descriptive negation*) vai sen ilmaisutapaan (engl. *metalinguistic negation*), esimerkiksi sanavalintaan tai ääntämykseen. Fløttum ym. (2006: 244–247) ovat luokitelleet tutkimusartikkelien moniäänisyyttä tarkastelevassa tutkimuksessaan kieltoilmaukset poleemisiksi ja deskriptiivisiksi sen mukaan, voiko niitä pitää moniäänisinä vai ei. Poleemisilla kielloilla osoitetaan heidän aineistossaan ennen kaikkea omaa positiota suhteessa tutkimustraditioihin ja muihin tutkijoihin. Näin kategorisen jaottelun sijaan kiellon voi kuitenkin nähdä myös aina potentiaalisesti moniäänisenä, ja tähän tulkintaan vaikuttavat ennen kaikkea ko(n)tekstin muut dialogiset elementit (ks. Gjerstad & Fløttum 2017: 193–195).

Fennistiikan piirissä jaottelua tekstinsisäisesti ja -ulkoisesti motivoituihin kieltoihin ovat hyödyntäneet ainakin Tuppurainen (1991) puhuttujen ja Kotilainen (2007) kirjoitettujen keskustelujen kieltojen tarkastelussa sekä Virtanen (2007) levyarvotekstien kieltojen tarkastelussa. Itse huomioin etenkin alaluvussa 4.3 sen, kohdistuuko kieltolause johonkin tekstissä eksplikoituun vai motivoituuko se jostain tekstinulkoisesta oletuksesta. Koska tarkastelen kieltolauseita nimenomaan lukijaan suuntautuvan vuorovaikutuksen näkökulmasta, on niiden teksti- ja käyttöyhteyden huomioiminen toki vahvasti läsnä myös muissa analyysiluvuissa.

3 Aineistona hyönteisten syömisen puolesta argumentoiva tietokirja

Tutkimukseni on tapaustutkimus suomenkielisestä yleistajuisesta tutkimuspohjaisesta tietokirjasta, hyönteistutkija Lena Huldénin teoksesta *Minikarjaa: Hyönteiset ruokana*⁹ (Like 2015). Teoksessa on johdannon ja loppuluvun lisäksi viisitoista päälukua, joissa esitellään hyönteisten syömisen ja hyönteisperäisten tuotteiden historiaa ja käytäntöjä eri puolilla maailmaa ja eri kulttuureissa, kuvataan erilaisia syötäväksi sopivia hyönteisiä ja käsitellään hyönteisruoan ravintoarvoja ja elintarviketurvallisuutta sekä tuotantoa eettisyyden ja kestäväen kehityksen näkökulmista. Hyönteisten syömisen hyödyllisyyttä – jopa välttämättömyyttä – perustellaan muun muassa sillä, etteivät nykyiset ruoantuotannon menetelmät riitä takaamaan ruokaa kasvavalle ihmisväestölle. Teoksen kuvituksena on valokuvia ja piirroksia muun muassa esiteltävistä hyönteisistä ja elintarvikkeista sekä muutama taulukko.

Teos on osoitettu suomalaiselle lukijalle: se on kirjoitettu suomeksi, ja esimerkiksi Suomen hyönteislajistoa verrataan muiden maiden lajistoon. Hyönteisten syöminen on Suomessa vähäistä verrattuna moniin Etelä-Amerikan, Afrikan ja Aasian maihin, minkä perusteella lukijan voi olettaa tietävän hyönteisten syömisestä suhteellisen vähän ja ehkä suuntautuvan siihen varautuneesti.

Minikarjaa-teoksen valinta kieltolauseiden vuorovaikutteisuuden tarkasteluaineistoksi perustuu oletukselle tietokirjasta paitsi tietoa jakavana myös enemmän tai vä-

9. Myöhemmin artikkelissa *Minikarjaa* tai MK.

hemmän argumentoivana ja lukijaa suostuttelevana tekstinä. Teoksessa jaetaan hyönteisravintoon liittyvää tutkimusphojaista tietoa mutta pyritään myös hälventämään siihen liittyviä ennakkoluuloja ja kannustetaan hyönteisten syömiseen. Kirjoittajan kanta aiheeseen tulee teoksessa esiin – hyönteisten syöminen esitetään välttämättömänä osana tulevaisuuden ruoantuotantoa –, ja teoksen tavoitteen voi tulkita olevan se, että myös lukija hyväksyy tämän kannan. Tämä asetelma onkin vahvin peruste teoksen valinnaksi tarkasteluun: se tarjoaa mielenkiintoisen lähtökohdan kieltolauseilla luodun moniäänisyyden ja kirjoittajan ja lukijan välisen vuorovaikutuksen tarkastelulle. Teoksen aihe on lisäksi ollut teoksen julkaisun aikaan erityisen ajankohtainen ja laajemman julkisen keskustelun aiheena Suomessa. 2010-luvulla hyönteisravinnon suosion odotettiin kasvavan, markkinoille tuotiin lukuisia hyönteiselintarvikkeita ja ympäri maata perustettiin hyönteiskasvattamoita.¹⁰ Siten on mahdollista, että lukija on jo ennen teoksen lukemista kohdannut aiheesta käytyä keskustelua tai jopa hyönteiselintarvikkeita arjessaan.

Kieltolauseiden määrä sinänsä ei ole ollut teoksen valintaperuste: teoksessa on 4999 virkettä ja 292 kiello- ja pääverbiä muodostuvaa kieltolauseita, eli noin 6 prosenttia virkkeistä on kieltolauseellisia.¹¹ Luku ei ole täysin vertailukelpoinen aiempiin kielloista tehtyihin laskelmiin, joissa kieltolauseiden lukumäärä on suhteutettu lauseiden – ei siis virkkeiden – lukumäärään. Se antaa kuitenkin olettaa, että kieltolauseita olisi teoksessa vähemmän kuin suomenkielisissä asiateksteissä keskimäärin, joissa niitä on noin 10 prosenttia lauseista (ks. Hakulinen, Karlsson & Vilkkuna 1980: 120).

4 Kieltolauseet kirjoittajan ja lukijan välisessä vuorovaikutuksessa

Tässä luvussa tarkastelen, minkälaiseen retoriseen toimintaan aineistoni kieltolauseet tekstissä asettuvat. Analyysin myötä vastaan tutkimuskysymyksiini eli siihen, minkälaisia tehtäviä kieltolauseet saavat tekstiin kirjoittuvassa kirjoittajan ja lukijan välisessä vuorovaikutuksessa ja minkälaisia positioita ne näille rakentavat.

Tarkastelunäkökulma etenee pääpiirteittäin interaktiivisista vuorovaikutusresursseista interaktionaalisiin. Kahdessa ensimmäisessä alaluvussa huomio kohdistuu kieltolauseisiin sellaisissa syntaktisissa ja retorisisissa rakenteissa, joilla voi tulkita olevan lukijan luku- ja tulkintaprosessia ennakoivia ja ohjaavia – ja siten interaktiivisia – piirteitä: alaluvussa 4.1 analysoin kieltolauseita kontrastiivisesti vertailevissa rakenteissa ja alaluvussa 4.2 havainnollistan, miten kieltolauseet asettuvat erilaisten ehdollisten ja kausaalisten suhteiden osaksi kuvaamaan etenkin ei-toivottuja skenaarioita. Alaluvussa 4.3 kieltolauseiden tarkastelun keskiössä ovat niin ikään interaktiiviset vuorovaikutuskeinot: analysoin esimerkkejä, joissa kieltolauseella ennakoidaan lukijan tulkintaprosessia ja huomioidaan tällä olevia ennakkotietoja. Tarkastelen sekä kiello-

---

10. Hyönteisravinto ja hyönteiskasvatusilmiö ei kuitenkaan yleistynyt tuolloin odotetulla tavalla (ks. esim. *Helsingin Sanomat* 30.1.2019). Tosin sittemmin esimerkiksi toukkien kasvattamista on tuotu jälleen esiin yhtenä ratkaisuna muun muassa juuri ruoantuotannon riittävyysongelmiin (*Helsingin Sanomat* 31.3.2021).

11. Virkkeiden määrä on laskettu painetusta teoksesta skannatusta PDF-tiedostosta hakutoiminnon avulla.

lauseita, jotka kommentoivat jotain tekstissä edellä tai jäljessä eksplisiittisesti esitettyä, että kieltolauseita, jotka puolestaan vaikuttavat motivoituvan tekstin ulkopuolisesta lukijalle oletetusta tai yleisemmästä käsityksestä. Alaluvuissa 4.4–4.6 kieltolauseiden tarkastelussa korostuvat interaktiivisen vuorovaikutuksen resurssit eli se, miten kirjoittaja rakentaa itselleen ja lukijalle erilaisia vuorovaikutuspositioita ja pyrkii sitouttamaan lukijan teoksen argumentaatioon: Havainnollistan ensin esimerkein, miten kieltolauseet asettuvat osaksi kirjoittajan arvojen välittämistä ja miten lukijalle luodaan nämä arvot omaksuva positio (alaluku 4.4.). Tämän jälkeen analyysin keskiössä ovat erilaiset lukijalle osoitetuiksi direktiiviksi hahmottuvat kieltolauseet, jotka rakentavat kirjoittajan ja lukijan välistä suhdetta hierarkkiseksi ja ohjailevaksi (alaluku 4.5). Lopuksi alaluvussa 4.6 havainnollistan vielä, miten kieltolauseet voivat välittää kirjoittajan ironista ääntä ja näin kutsua lukijaa omaksumaan tälle tarjotun position.

Alaluvut kuvaavat kulloistakin kiellon käyttöympäristöä ja etenkin kulloistakin tarkastelunäkökulmaa. Tarkoitus ei siis ole kategorisoida esimerkikieltolauseita vain tietyn- ja yhdenlaiseksi vuorovaikutukseksi; vuorovaikutuksen keinot ovat limittäisiä, ja yksi kieltolause voi vuorovaikutuksessa saada monenlaisia tehtäviä.

4.1 Kieltolauseet asiointiloja ja ominaisuuksia vertailevissa kontrastiivisissa rakenteissa

Tässä alaluvussa tarkastelen kieltolauseita kontrastiivisesti vertailevissa syntaktisissa rakenteissa, joilla ilmaistaan asioiden vastakkaisuutta.¹² Kontrastiivisuus on yläkäsite adversatiivisuuden eli erojen korostamisen, korrektiivisuuden eli korjaavuuden tai korvaavuuden sekä poikkeuksen ilmaisemiselle. (VISK § 1101.) Kontrastiivisen vertailun avulla *Minikarjaa*-teoksen lukijalle esitellään esimerkiksi erilaisia hyönteisiin liittyviä ilmiöitä. Suomalaisen oletuslukijan huomiointi kirjoittuu tekstiin muun muassa siten, että Suomen hyönteislajistoa vertaillaan muiden maiden lajistoihin ja suomalaista ruokakulttuuria hyönteisten syöntiä perinteisesti suosiviin kulttuureihin – ensin mainitut oletetaan lukijalle tutummiksi. Kontrastiivinen vertailu oman ja vieraan kulttuurin välillä onkin lukijaa huomioivan interaktiivisen vuorovaikutuksen perustapauksia (ks. Thompson & Thetela 1995: 104), ja se on myös kieltoilmauksille tyypillinen käyttöympäristö (ks. Martin & White 2005: 120), jonka voi nähdä osaltaan vahvistavan kieltolauseelle hahmottuvia dialogisia tehtäviä (ks. Gjerstad & Fløttum 2017: 193). Esimerkissä 1 vertaillaan eri kulttuureissa olevaa tietoa myrkyllisten hyönteislajien käsittelystä:

- (1) Muualla maailmassa syödään joitain myrkyllisiäkin lajeja. Taustalla on vuosisatojen kokemus, ja menetelmiä tehdä myrkylliset hyönteiset vaarattomiksi on kehitetty yhtä kauan. *Meillä ei vastaavaa tietämystä ole.* (MK: 214–215.)

12. Termi *kontrastiivinen kieltolause* (engl. *contrastive negation*, esim. Silvennoinen 2019) on kieltoa käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa vakiintunut kuvaamaan vain korrektiivisiä rakenteita, joissa myönnön ja kiellon kohteet ovat toisensa poissulkevia. Kiitän Virittäjän anonymia vertaisarvioijaa tästä huomios- ta. Tässä artikkelissa käytän tällaisista kielloista ilmausta *korrektiivinen kontrastiivinen kieltolause*, jotta ne eivät sekoitu muunlaisten kontrastiivisuuden ilmausten kanssa.

Kontrastiivisuus on esimerkiksi adversatiivista eli asiaintilojen eroavaisuuksia tarkastelevaa (ks. VISK § 1102); siinä missä muissa kulttuureissa tietoa on, Suomessa sitä ei ole. Tulkinta vertailusta syntyy lauseiden peräkkäisyydestä ilman varsinaisia kontrastiivisuuden merkittäviä (ks. VISK § 1084; vrt. Pagano 1994: 263) sekä taaksepäin viittaavasta ilmauksesta *vastaavaa tietämystä*. Lisäksi sanajärjestys nostaa uutena esiteltävän asian, suomalaisiin viittaavan persoonapronominin *meillä*, lauseen alkuun ja kiellon fokukseen ja asettaa sen vertailuun *muualla maailmassa* elävien kanssa (ks. Hakulinen & Karlsson 1979: 268). Kieltoverbi jää tällöin tyypillisesti lauseen loppuun (ks. VISK § 1390), ja lausetta voi pitää reaktiivisena suhteessa edeltävään lauseeseen (ks. VISK § 1382), kuten vertailusuhteessa luontevaa onkin. Adversatiivisella vertailulla ei välttämättä osoiteta jommankumman asiaintilan paremmuutta tai odotuksen mukaisuutta (ks. Virtanen 2007: 52), mutta esimerkissä 1 tiedon puutetta voi teoksen tavoitteen näkökulmasta pitää vähemmän toivottuna asiointilana.

Kieltoilmausten käyttöä erilaisten asiaintilojen ja ominaisuuksien vertailuun on tarkasteltu myös aiemmassa tutkimuksessa (esim. Pagano 1994: 263). Välillä vertailukohta on eksplikoitu, välillä se motivoituu lukijalle oletetusta taustatiedosta, kuten seuraavassa katkelmassa:

- (2) Hyönteisten suhteellisen pieni koko johtuu osittain niiden hengitysjärjestelmästä. *Hyönteisillä ei ole hengityselimiä eikä happea kuljettavaa verta*. Sen sijaan hyönteisen elimistössä kulkee hiuksenhienoja ilmaputkia, jotka kuljettavat hapetta ruumiin eri osiin. (MK: 58.)

Kieltolause *ei ole hengityselimiä eikä – – verta* tarjoaa tietoa edeltävässä virkkeessä mainitusta hyönteisten hengitysjärjestelmästä ja asettaa sen korrektiiviseen eli korjaavaan tai korvaavaan suhteeseen (ks. VISK § 1105) ensinnäkin seuraavan virkkeen kanssa: hengityselinten ja veren sijaan hyönteisillä on ilmaputket. Virkettä edeltävän kieltolauseen eksplikoima asia olisi implisiittisesti pääteltävissä myös virkkeestä itsestään ('hengityselinten ja veren sijaan hyönteisillä on hapetta kuljettavia ilmaputkia'). Tämän puolestaan voi ajatella korostavan kieltolauseen vuorovaikutuksellista tehtävää kyseisessä katkelmassa; se ikään kuin tarjoaa kädenojennuksen lukijalle ja opastaa tätä tekstin tulkinnassa. Toiseksi kiellon voi tulkita motivoituvan implisiittisestä adversatiivisesta vertailusta lukijalle tutumpaan ihmisen tai nisäkkään hengityselimistöön – vertailunäkökulmaa luo jo ensimmäisen virkkeen ilmaus *suhteellisen*. Tällaista vertailua tuttuun voi pitää yleistajuiselle tietokirjalle tyypillisenä keinona esitellä lukijalle uusia ilmiöitä (esim. Koponen 2019: 27–50; ks. myös Lindh 2021: 3).

Korrektiivisuutta ilmaisevan kontrastiivisen kiellon on havaittu olevan tyypillinen konstruktio-tyyppi englanninkielisissä argumentoivissa teksteissä, kuten sanomalehtien pääkirjoituksissa, joissa keskustelutetaan erilaisia näkökulmia (ks. Silvennoinen 2017, 2019: 75, 250). Korrektiivinen kontrastiivinen kieltö voikin hahmottua tekstiyhteydessään myös arvottavaksi ja siten lukijaan vaikuttamisen strategiaksi, kuten esimerkissä 3. Siinä pohditaan, miten ihmisten mielikuvat tietyistä elintarvikkeista voivat estää heitä syömästä niitä, ja vertaillaan syitä elintarvikkeiden hyljeksimiselle.

- (3) Kuinka vaikeaa sitten on saada ihmiset hyväksymään hyönteiset lautasilleen? – – Elintarvikkeita hyljeksitään tai pidetään muuten vastenmielisinä lähinnä mielikuvien perusteella. Hylkäämisen perusteena voi olla elintarvikkeen ulkonäkö, alkuperä tai ruuan käsittelijän sosiaalinen tausta. Vieroksumista perustellaan usein pahalla maulla tai vaarallisuudella, *mutta usein taustalla on kuvitteellinen, ei kokemukseen perustuva syy*. (MK: 284.)

Esimerkin viimeisessä virkkeessä esitetään ensin passiivimuodolla yleiseksi konstruoitu toiminta (*Vieroksumista perustellaan usein pahalla maulla tai vaarallisuudella*), jota tämän jälkeen kommentoidaan asiointilojen yhteensopimattomuutta ilmaisevan *mutta*-konjunktion aloittamalla lauseella. Näiden lauseiden välinen suhde hahmottuu siten odotuksenvastaisuutta ilmaisevaksi: vieroksumisen taustalla onkin pahan maun tai vaarallisuuden sijaan kuvitteellinen syy. Tämän jälkeen korrektiivinen kontrastiivinen kieltö (*ei kokemukseen perustuva syy*) puolestaan paitsi tarjoaa vaihtoehdoisen syyn vieroksumiselle myös implikoi sen olevan odotuksenmukaisempi ja perustellumpi syy tällaiselle toiminnalle (ks. Givón 2018 [1979]: 110–111; vrt. Silvennoinen 2020: 75–76). Tällaista kahden vaihtoehdon vastakkainasettelua ja niistä toisen suosimista voidaan pitää yhtenä tunnistettavana argumentointistrategiana (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971 [1958]: 195–196). Arvottaessaan näin tietynlaista inhimillistä toimintaa odotuksenvastaiseksi tai vähemmän hyväksyttäväksi kirjoittaja voi välittää lukijalle omaa asennoitumistaan ja kutsua tätä jakamaan sen (Martin & White 2005: 63). Tiedon jäsentelyn ja lukijalle oletettujen taustatietojen huomiointin ohella vertailulla voidaan siis myös pyrkiä vaikuttamaan lukijaan. Esimerkki havainnollistaakin hyvin interaktiivisten ja interaktionaalisten vuorovaikutusresurssien limittäisyyttä.

4.2 Kieltolauseet ehdollisuutta ja kausaalisuutta ilmaisevissa rakenteissa

Seuraavaksi tarkastelen esimerkkejä, joissa kieltolauseet hahmottuvat osaksi erilaisia konditionaalisuutta ja kausaalisuutta ilmaisevia syntaktisia ja retorisia rakenteita. Näillä rakenteilla voidaan jäsenellä asiointilojen välisiä – ehdollisia tai ehdottomia – syitä ja seurauksia (ks. VISK § 1128, 1134) ja siten pyrkiä ohjaamaan lukijan tulkintaa ilmiöiden välisistä suhteista. Lisäksi näissä rakenteissa esiintyvät kiellot kantavat usein mukanaan jonkinlaisen odotuksen- tai toiveidenvastaisuuden merkitystä.

Tarkastelen ensin kahta esimerkkiä, joissa kieltolause on mukana ehdollista (kausaalista) suhdetta ilmaisevassa rakenteessa. Kun ehdollisella kieltoilmauksella kuvataan jonkinlaista epäsuotuisaa toimintaa tai asiointilaa, jolla on vielä epäsuotuisampia seurauksia, voi se toimia vetoomuksena tällaisesta toiminnasta luopumisen puolesta. Näin on esimerkissä 4, jossa ennustetaan kasvavan lihankulutuksen seurauksia:

- (4) Nykyään Kiinassa kulutetaan vuosittain 71 miljoonaa tonnia lihaa. *Ellei suuntaus muutu*, edessä on suuria ympäristöongelmia. (MK: 38.)

Kieltolause kuvaa ei-toivottua kehityskulkua ('lihankulutus ei vähene') ja luo reunaehdot, joiden vallitessa mainitut suuret ympäristöongelmat toteutuvat (ks. Kangas-

niemi 1992: 253–254; Kauppinen 1998: 226). Konditionaalinen yhdyslause muodostaa näin uhkakuvan ja kaltevana tasona tunnetun argumentointistrategian, jossa tietynlaisesta toiminnasta ilmaistaan seuraavan jotain pahaa (vrt. Kauppinen 1998: 137; Lahti 2019: 147–149). Ehdollisena kielto kuitenkin samalla implikoi ajatuksen, että tämä kehityskulku olisi mahdollista – ja syytä – pysäyttää. Suomalaisella lukijalla ei voi olettaa olevan suurta sananvaltaa kiinalaisten lihankulutukseen, mutta teoksen kokonaisuudessa, jossa lihansyönnille etsitään vaihtoehtoja, esimerkkiä voi pitää lukijaan vetoavana hyönteistensyönnin puolustuspuheenvuorona.

Myös esimerkissä 5 tapahtumien etenemistä sekä syitä ja seurauksia kuvaava rakenne on konditionaalinen, mutta tulevaan suuntautuvien uhkakuvien sijaan kieltolauseella kuvataan siinä menneitä tapahtumia, vääränlaista tai puutteellista hyönteisten käsittelyä:

- (5) Myös hyönteisten sulavuudessa on eroja, minkä vuoksi tiettyjä hyönteislajeja on käsiteltävä ennen syömistä. Lausannessa toiminut sveitsiläinen eläinlääkäri ja luonnontieteilijä Georges Bouvier teki vuonna 1931 Kongossa havaintoja kulkusirkoista ja niitä hyödyntävistä paikallisista. Kulkusirkkojen jaloissa on rivi teräviä piikkejä. *Mikäli eläinten jalkoja ei poistettu ennen syömistä*, ne saattoivat tarttua kiinni onnettoman ruokailijan suoleen aiheuttaen haavoja ja vatsaontelotulehduksen. Leikkaus oli usein ainoa tapa poistaa suolen seinämiin juuttuneet sirket. – – Tämän vuoksi kokonaisia kulkusirkkoja sisältävissä pakkauksissa on yleensä varoitusteksti, joka on syytä ottaa tosissaan (MK: 273.)

Katkelma hahmottuu lukijaa opastavaksi ohjetekstiksi, mitä korostavat huomautukset kappaleen alussa (*tiettyjä hyönteislajeja on käsiteltävä ennen syömistä*) ja lopussa (*varoitusteksti – – on syytä ottaa tosissaan*). Kielteisellä ehtolauseella ja sitä seuraavalla lauseella puolestaan havainnollistetaan oikeaoppisen hyönteisten käsittelyn tärkeyttä.

Kausaaliset syy-seuraussuhteet kuvaavat ilmiöiden välisiä suhteita neutraalimmin kuin kahden edellisen esimerkin kaltaiset ehdolliset, uhkakuvia luovat rakenteet. Nekin voivat kuitenkin kieltolauseen kautta implikoida, minkälainen asiointi olisi toivottava, kuten esimerkissä 6:

- (6) Nykyisin hyönteisiä syödään pääosin lämpimän ilmaston maissa, ja niissä elävät lajit myös tunnetaan parhaiten. Hyönteisten ”syötävyys” perustuu kuitenkin pääasiassa vanhaan perimätietoon, *ei niinkään tieteelliseen tutkimukseen*. *Koska hyönteisten syöminen ei ole maailmanlaajuisesti kovinkaan tavallista*, hyönteislajiston soveltuvuus ihmisravinnoksi tunnetaan melko rajallisesti. Tutkimuksen edetessä syötävien lajien lukumäärä tulee kasvaamaan. (MK: 87.)

Ensinnäkin esimerkin toisessa virkkeessä ilmaus (*perustuu kuitenkin – – perimätietoon*) sekä korrektiivinen kontrastiivinen kielto (*ei – – tutkimukseen*) arvottavat tieteellisen tutkimustiedon perimätiedon edelle (vrt. esimerkkiin 3), mitä voi pitää kir-

joittajan tutkijataustan kannalta odotuksenmukaisena. Koska tieteellisen tutkimuksen ensisijaisuutta perimätietoon ei sen kummemmin perustella, tekstiin kirjoittuu myös lukija, joka yhtä lailla jakaa tämän arvotuksen. Tutkimustiedon arvottamista perimätietoa varmemmaksi ja luotettavammaksi voi siis pitää yhtenä kirjoittajan ja lukijan jakamana ja teoksen argumentoinnin perustana olevana arvoihin ja tiedon hierarkkisuu-teen liittyvänä esisopimuksena (ks. Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971 [1958]: 80–82).

Kausaalissa yhdyslauseessa ilmaistaan kieltolauseella (*Koska hyönteisten syöminen ei ole – tavallista*) syy sille, miksi syötäviä hyönteislajeja koskevaa tietoa on vähän (*hyönteislajiston soveltuvuus ihmisravinnoksi tunnetaan melko rajallisesti*). Sekä syytä että seurausta kuvaavan lauseen voi teoksen tavoitteen – hyönteissyönnin yleistymisen – tuntien tulkita kuvaavan ei-toivottavaa tilannetta. Katkelman viimeinen virke futuuria ilmaisevine verbiliittoineen (*tulee kasvamaan*, ks. VISK § 1546) ilmaisee kuitenkin kirjoittajan luottamusta siihen, että tilanne muuttuu tulevaisuudessa paremmaksi – tietoa saadaan lisää ja sitä myötä ehkä myös hyönteisten syöminen yleistyy.

4.3 Kieltolauseet luku- ja tulkintaprosessia ohjaamassa ja ennakoimassa

Tässä luvussa tarkasteluni keskittyy siihen, miten kieltolauseilla ohjataan lukijan luku- ja tulkintaprosessia sekä ennakoidaan tällä olevia taustatietoja ja oletuksia – kyse on siis interaktiivisista vuorovaikutusresurssista (ks. Hyland 2005: 51). Huomio kiinnittyy myös siihen, miten eksplisiittisesti kieltolause on kytköksissä kotekstiinsa: tarkastelen sekä esimerkkejä, joissa kiello kommentoi jotain välittömässä tekstiyhteydessä esitettyä tai esitettävää tietoa, että esimerkkiä, jossa kiellon voi tulkita kohdistuvan myös tekstinulkoisiin, lukijalle oletettuihin käsityksiin.

Kun kieltoilmauksella reagoidaan johonkin tekstissä esitettyyn, voidaan sillä ennakoida lukijan luku- ja tulkintaprosessia ja esimerkiksi ehkäistä tätä tekemästä tekstissä esitetystä tiedosta vääränlaisia johtopäätöksiä (vrt. Deppermann 2014: 16, 28, 47; Gjerstad & Fløttum 2017: 195–196, 199–200, 203). Kiellolla voidaan vaikkapa ilmaista sellaisen asiointilan toteutumattomuutta, jonka tekstissä esitetystä voisi olettaa seuraavan. Toisaalta kiello voi hahmottua myös vahvistamaan edellä kerrotusta aktivoituvia oletuksia. (Ks. Tottie 1982: 100–101; 1987: 155–156; Pagano 1994: 260; Virtanen 2007: 14–17.)

Seuraavassa esimerkissä, jossa käsitellään kulkusirkkojen leviämisen tarkkailua ja sirkkojen aiheuttamia uhkia, kiellot saavat sekä edellä olevasta tiedosta kumpuavia oletuksia vahvistavia että väärintulkintoja kumoavia tehtäviä:

- (7) YK:n elintarvike- ja maatalousjärjestö FAO ylläpitää kulkusirkkojen tarkkailuohjelmaa. Periaatteessa parveilua voitaisiin seurata sotilasatelliittien avulla, *mutta FAO ei saa näitä kuvia käyttöönsä eikä organisaatiossa ole asiantuntijoita*, jotka pystyisivät tulkitsemaan niitä. Afrikassa idänkulkusirkkan uhka on kuitenkin jonkin verran vähentynyt. Laajalle levinneitä parveiluja esiintyi viimeksi vuosina 1928–1942. *Kulkusirkkojen aiheuttamat tuhot eivät kuitenkaan ole ohi*. Lokakuusta 2003 toukokuuhun 2005 laajat parvet levisivät Länsi-Afrikkaan. (MK: 34)

Esimerkin alussa tuodaan ilmi, että hyönteisparvia olisi mahdollista seurata sotilas-satelliittien avulla. Ilmaus *periaatteessa* ohjaa tulkitsemaan tämän konditionaalissa ilmaistun (*voitaisiin seurata*) mahdollisuuden kuitenkin varaukselliseksi ja epävarmaksi (vrt. Kauppinen 1998: 180, 200–201). Tämän jälkeen kieltolauseilla (*mutta FAO ei saa näitä kuvia käyttöönsä eikä organisaatiossa ole asiantuntijoita*) vahvistetaan oletus, ettei mahdollisuus käytännössä toteudu (ks. Kangasniemi 1992: 257). Myönnyttelevää rakennetta, jolla tuodaan esiin ensin yksi näkökulma ja tämän jälkeen kumotaan ja korvataan se toisella (engl. *countering*, Martin & White 2005: 120–121), voi pitää lukijan dialogista tilaa kaventavana resurssina. Esimerkin ensimmäisen myönnyttelevän rakenteen voi nähdä kuitenkin samalla myös kirjoittajan ja lukijan välistä yhteisymmärrystä rakentavana: kirjoittaja ikään kuin jakaa lukijan kanssa saman oletuksen (ks. mts. 121).

Seuraavaksi esimerkissä ilmaistaan myöntölauseella, että sirkkaparvien aiheuttama uhka on – ehkä edellä korostettuun hyönteisparvien tarkkailun tarpeellisuuteen nähden odotuksenvastaisesti – vähentynyt, ja kerrotaan myös, milloin uhkaavaa parveilua viimeksi on esiintynyt. Viimeisellä kieltolauseella (*Kulkusirkkojen aiheuttamat tuhot eivät kuitenkaan ole ohi*) kumotaan puolestaan taas tästä lukijalle mahdollisesti syntynyt oletus, että uhka olisi kokonaan kadonnut. Ensimmäiseen kieltolauseeseen verrattuna kirjoittaja ei nyt jaa lukijan kanssa tätä oletusta, vaan kiello saa selvemmin lukijan mahdollista väärinkäsitystä korjaavan merkityksen.

Kiellon suhde tekstiyhteyteensä voi olla selkeästi kielellisesti ilmaistu tai implisiittisempi. Esimerkiksi edellä käsitellyssä esimerkissä 2 kieltolause kytkeytyy edeltävään lauseeseen temaattisesti ja tarjoaa selventävää tietoa siinä mainitusta hyönteisille ominaisesta hengitysjärjestelmästä: *Hyönteisten suhteellisen pienen koko johtuu osittain niiden hengitysjärjestelmästä. Hyönteisillä ei ole hengityselimiä eikä happea kuljettavaa verta.*

Kiellon suhde tekstiyhteyteensä voidaan ilmaista myös eksplisiittisemmin, esimerkiksi erilaisin deiktisin viittauksin, kuten seuraavassa esimerkissä:

- (8) Vertaamalla Suomen lajistoa Wageningenin yliopiston julkaisemaan luetteloon syötävistä hyönteisistä saa jonkinlaisen kuvan [suomalaisista syötäviksi sopivista hyönteisistä]. *Suomalaisten hyönteisten soveltuvuutta ravinnoksi ei kuitenkaan ole tutkittu, joten seuraava selvitys ei tarkoita, että voisimme turvallisesti popsia lueteltuja lajeja. Tarkoitukseni on antaa osviittaa siitä, mistä tutkimukset kannattaisi aloittaa. En siis käsittele kaikkia mahdollisia lajeja, vaan tuon esille sellaisia, joiden pohjalta voisi luoda käsityksen hyönteisten käytön mahdollisuuksista.* (MK: 210–211.)

Esimerkin ensimmäinen kieltolause kumoo ensimmäisen virkkeen mahdollisesti luomat odotukset siitä, että Wageningenin yliopiston listaus tarjoaisi riittävästi tietoa myös suomalaisista syötävistä hyönteisistä. Esimerkin kaksi muuta kieltolauseita puolestaan suuntautuvat tekstissä eteenpäin, ensin deiktisellä adjektiivilla (*seuraava selvitys ei tarkoita*) ja sen jälkeen puhehetkestä käsin tulevaan viittaavalla preesensillä (*En siis käsittele*). Kieltolauseet tarjoavat lukijalle siis ohjeet, miten seuraavaa tekstiä tulee tulkita, ja pyrkivät ehkäisemään etukäteen väärintulkinnan mahdollisuuksia (vrt. Fløtting 2005: 40–41; Virtanen 2015: 44–45; ks. myös Deppermann 2014: 29–31, 37).

Raja välittömästä tekstiyhteydestä motivoituvan ja lukijan lukuprosessista syntyviä reaktioita ennakoivan sekä lukijalle oletetuista ennakkotiedoista ja käsityksistä motivoituvan kiellon välillä on kuitenkin häilyvä (ks. Thompson 2012: 80–81).¹³ Kieltoilmaus voi hahmottua yhtäältä kommentiksi tekstissä edellä esitettyyn ja samalla ottaa kantaa johonkin tekstinulkoiseen, yleiseksi miellettyyn käsitykseen, ja väite tai uskomus, johon kiellolla reagoidaan, voidaan myös eksplikoida tekstissä. Esimerkiksi seuraavassa katkelmassa, jossa tarkastellaan karppaustrendiä, viitataan moniin ihmisiin, joiden käsityksiin terveellisestä ruokavaliosta tämä trendi on vaikuttanut:

- (9) Ruoan energia tulee pääsääntöisesti hiilihydraateista, rasvasta ja proteiineista. Viime vuosina karppauksesta on tullut muotia ja monet ihmiset ovat alkaneet välttää hiilihydraatteja ja ryhtyneet syömään proteiineja runsaasti yli tarpeen. *Ihmiskeho ei kuitenkaan tarvitse päivittäin kuin yhden gramman proteiineja kiloa kohden. Pelkkä proteiinin osuus ei myöskään aina kerro ravinnon terveellisyydestä.* (MK: 120.)

Katkelma alkaa väitelauseella ruoan pääravintoaineista, minkä jälkeen esitellään ruokavaliotrendi, karppaus, sekä siihen liittyvä ruokavaliion muutos. Tämän jälkeen esitetään kieltolauseilla ensin huomautus proteiinin tarpeesta (*Ihmiskeho ei kuitenkaan tarvitse –*) ja sen jälkeen lisähuomautus ruokavaliion terveellisyyden mittareista (*proteiinin osuus ei myöskään aina kerro ravinnon terveellisyydestä*). Kiellot kumoavat siten yleisiä karppaajille oletettuja käsityksiä proteiinin tarpeesta ja ovat yksi retorinen keino arvottaa edellä kuvattu karppaajien käytös turhaksi (vrt. Roitman 2015: 26–27).

Koska karppausilmiö esitellään tekstissä pääpiirteittäin, tekstiin kirjoittuvan lukijan ei oleteta välttämättä tuntevan sitä. Toisaalta kyseinen ruokavaliotrendi on ollut Suomessa mediassa paljon esillä, ja siten myös lukijalle on voinut välittyä virheellisiä käsityksiä proteiinin tarpeesta. Ilmiön nostaminen puheenaiheeksi antaa kirjoittajalle tilaisuuden esittää trendiin liittyviä uskomuksia ja toimintaa kohtaan kriittisiä kommentteja osoittamatta niitä kuitenkaan suoraan lukijalle (vrt. Deppermann 2014: 44–45). Lisäksi se toimii johdatuksena luvun aiheeseen, jossa pohditaan lihan – tavannon omaisen proteiininlähteen – korvaamista hyönteisravinnolla.

4.4 Kieltolauseet kirjoittajan arvoja välittämässä

Tässä alaluvussa vuorovaikutuksen tarkastelunäkökulma on interaktionaalinen ja analysoin, miten kieltolauseet osallistuvat kirjoittajan näkemyksen ja arvojen välittämiseen ja lukijan vakuuttamiseen niiden puolelle. Tarkastelemaani teokseen kirjoitettu kirjoittaja ei vain välitä ja jäsentele lukijalle tietoa hyönteisten syömisestä vaan pyrkii myös vakuuttamaan lukijan sen järkevyydestä ja taivuttelemaan tämän puolelleen. Moni edelläkin analysoimani kieltolause kertoo interaktionaalisesta näkökulmasta tarkasteltuna enemmän tai vähemmän siitä, mikä kirjoittajan mielestä olisi toivottavaa tai odotuksen-

13. Samanlaisia huomioita kategorioiden rajojen häilymisestä ovat esittäneet muutkin kiellon pragmatiikkaa tarkastelleet (esim. Tuppurainen 1991: 39–41; Pagano 1994: 262).

mukaista, ja välittää sitä maailmankuvaa ja arvoja, joihin nämä odotukset perustuvat. Samalla kun kielto implikoi, miten asioiden tulisi kirjoittajan mielestä olla, se konstruoi tämän näkökulman myös lukijan jakamaksi. (Ks. Tuppurainen 1991: 117–118; Fairclough 1992: 120–122; Pagano 1994: 261–262; ks. myös Virtanen 2007: 20, 32–33.)

Lukijalle voidaan eksplisiittisesti rakentaa yhteinen tarkastelupositio kirjoittajan kanssa, kuten esimerkiksi 10 tehdään monikon ensimmäisen persoonan avulla. Esimerkki on teoksen johdannosta, ja siinä kerrotaan, mitä teos käsittelee, mikä sen tarkoitus ja tavoite on – jakaa tietoa hyönteisistä ja osoittaa niiden tärkeys tulevaisuuden ruoantuotannossa – ja millaisille lähtökohdille ne perustuvat.

- (10) Jaamme maapallon yli seitsemän miljardin muun ihmisen kanssa. Vuonna 2050 meitä on yli yhdeksän miljardia. Tällä hetkellä jo 40 prosenttia planeettamme maa-alasta käytetään ravinnontuotantoon. Viimeisten neljänkymmenen vuoden aikana tehokkaampien viljelysmenetelmien käyttöönotto ja paremmat lajikkeet ovat kaksinkertaistaneet viljasadon, mutta silti on kyseenalaista, miten ihmiskunta pystytään ruokkimaan tulevaisuudessa, jos kulutustottumukset ja ravintomieltymykset ovat samat kuin nyt. – – Tarvitsemme siis uusia ravinnonlähteitä ja huomattavasti tehokkaammin tuotettuja proteiineja. Siksi tärkein kysymys kuuluukin: riittääkö ruoka?

Vastaus on monitahoinen. – – Ihanteellisessa tapauksessa perinteinen maatalous ja luomutuotanto voisivat ruokkia länsimaat, *mutta se ei riitä koko ihmiskunnalle*. Tehomaatalouden kritiikki jää rikkaiden ylellisyydeksi. – – Tulevaisuudessa nautanlihasta tulee uudestaan harvoin nautittua herkkua. Suurin osa ihmisen tarvitsemista proteiineista tulee olemaan peräisin hyönteisistä, soijasta, viljelystä kalasta ja nilviäisistä sekä tehokasvatetuista kanoista, *muuta ratkaisua ei ole*. Tämä kirja käsittelee hyönteisten merkitystä sekä sitä, miten niistä voidaan tulevaisuudessa saada merkittävä ravintolähde niin ihmisten kuin eläintenkin ruokkimiseksi. (MK: 7–8.)

Ensimmäisessä kappaleessa yhtäältä rakennetaan monikon ensimmäisen persoonan ilmauksilla (*jaamme, meitä on, planeettamme, tarvitsemme*) kirjoittajalle ja lukijalle yhteistä tarkastelupositiota, josta katse kohdistuu koko maailman väestöön, ja toisaalta tuodaan ilmi huoli ruoantuotannon riittävydestä tälle väestölle tulevaisuudessa. Näin lukijaa johdatetaan kohti kappaleen lopussa esitettyä kysymystä: *riittääkö ruoka?* Kirjoittajalle kysymys avaa vastaajan paikan (ks. Thompson 2001: 61; 2012: 89), ja seuraavan kappaleen alussa vastauksen kerrotaan olevan *monitahoinen*, minkä jälkeen eritellään tämän kompleksisuuden syytä. Esimerkin ensimmäinen kieltolause tarjoaa kysymykseen eksplisiittisen vastauksen: *mutta se ei riitä koko ihmiskunnalle*.

Kielteistä vastausta tuetaan seuraavaksi kertomalla muun muassa tehomaatalouden aiheuttamista ongelmista. Siten tekstiin rakentuu lukija, joka kaipaa perusteluja väitteen tueksi (ks. Martin & White 2005: 101–102; vrt. Deppermann 2014: 23–24). Perustelujen jälkeen kirjoittajan sanomaa tehostaa vielä kieltoilmaus *muuta ratkaisua ei ole*, joka ehdottomuudessaan ja varauksettomuudessaan kaventaa myös lukijan dialogista tilaa eikä jätä tilaa vastalauseille (vrt. Martin & White 2005: 156). Valinnan-

mahdollisuuden puuttuminen toimii koko teokseen rakentuvan, hyönteisten syömistä puoltavan argumentoinnin lähtökohtana; esimerkki havainnollistaakin kirjoittajan huomaaneja arvoja ja niihin perustuvia lukijan kanssa jaetuksi oletettuja esisopimuksia.

Myös seuraavassa esimerkissä kirjoittajan ja lukijan yhteinen tarkastelupositio rakentuu monikon ensimmäisen persoonan kautta:

- (11) Kasvatushyönteisten hyvinvointi on monitahoinen ja mielenkiintoinen ongelma. Niin kauan kun ajattelemme, että hyönteiset eivät ole tiedostavia olioita, joilla on selvä käsitys minuudesta, voimme huoletta sekä kasvattaa että käyttää niitä luonnonvarana muiden ohella. *Mikään ei estä meitä hoitamasta niitä hyvin*, jotta saisimme niistä maksimaalisen hyödyn. Jos taas päädyimme siihen, että nimenomaan kasvatettavilla hyönteisillä on erityisiä eettisiä oikeuksia, joudumme kohtaamaan toisen ja entistä vakavamman ongelman. Jos ravintotuotantoon kasvatetulla torakalla on oikeus ruokintaan ja luonnonmukaiseen käyttäytymiseen, *niin miksi pellolla satoja saastuttavalla tuholaisella ei olisi samoja oikeuksia*, vaan se voidaan tappaa myrkyillä? Kyseessä on sama eläin, ja molemmissa tapauksissa hyönteinen kuolee. Molempien kuolemien päämäärä on ihmisen hyvinvointi. (MK: 183.)

Lukija kutsutaan monikon ensimmäisen persoonan ilmauksilla (*ajattelemme, voimme sekä kasvattaa että käyttää*) mukaan yhteiseen, ihmiskunnan laajuiseen tarkastelupositioon: jako meihin ja muihin kulkee tässä ihmisten ja hyönteisten tai laajemmin (tuotanto)eläinten välillä. Esimerkin ensimmäinen kieltolause (*Mikään ei estä meitä hoitamasta niitä hyvin*) implikoi, että vaikka ihmiset voisivat hoitaa hyönteisiä hyvin, niin ei kuitenkaan välttämättä toimita, tai että jonkun mielestä hyönteisten hyvinvoinnista huolehtimiselle olisi jonkinlainen este (vrt. Roitman 2015: 28). Kiellon jälkeinen sivulause tuo toisaalta esiin ihmisen itsekkyyden: jos hyönteisiä hoidettaisiinkin hyvin, tehtäisiin niin lähinnä siksi, että se olisi ihmiselle itselleen hyödyllistä. Monikon ensimmäinen persoona kohdistaa kriittisen katseen tässä sekä kirjoittajaan että lukijaan.

Esimerkin toinen, kysymysmuotoinen kieltolause (*miksi – – tuholaisella ei olisi samoja oikeuksia*) on konditionaalimuotoisena tulkittavissa retoriseksi, mikä implikoi vastauksen ilmiselvyyttä: ei ole mitään (hyvää) syytä (ks. Hakulinen & Karlsson 1979: 286; Yli-Vakkuri 1986: 191, 205–206, 222–224). Tätä tulkintaa vahvistavat seuraavat virkkeet, jotka osoittavat eri hyönteisten samankaltaisuutta, sekä etenkin *hAn*-liitepartikkeli (*Kyseessä on*), joka implikoi, että asia on selvä myös lukijalle (ks. Hakulinen & Karlsson 1979: 328). Kysymysmuotoisuus luo tekstiin näennäistä dialogia lukijan kanssa. Se kuitenkin konstruoi tekstiin lukijan, joka jakaa kirjoittajan kanssa ymmärryksen ”oikeasta” vastauksesta ja asettuu tämän kanssa samaan linjaan, ja siten kaventaa tämän dialogista tilaa (ks. Martin & White 2005: 98, 123–124; Thompson 2012: 90). Esimerkin kieltolauseita voi tässä pitää kirjoittajan keinona ohjata argumentaatiota haluamaansa suuntaan (vrt. Silvennoinen 2020: 74): ne konstruivat kumpikin näkökulman, jonka lähde ei ole eksplikoitu ja joka ei käy tekstiyhteydestä varsinaisesti selväksi mutta jota kirjoittaja asettuu vankasti vastustamaan kutsuen samalla lukijan jakamaan tämän position. Esimerkki havainnollistaakin, miten kieltolauseet voivat

olla kirjoittajan argumentin vahvistamisen kannalta olennaisia retorisia resursseja sekä lukijan suostuttelun välineitä.

Esimerkissä 12 etsitään vastausta luvun otsikon eettisesti kiperään kysymykseen ”Kärsiikö hyönteinen kipua?”. Se havainnollistaa, miten kieltolauseet yhdessä muiden dialogisten resurssien kanssa toimivat erilaisten näkökulmien keskusteluttamisen välineinä, sekä sitä, miten kirjoittaja rakentaa itselleen vastuullisen ja vaihtoehtoja pohtivan asiantuntijan positiota ja pyrkii ottamaan lukijan mukaan tähän eettiseen pohdiskeluun.

- (12) Rukoilijasirkan koiras jatkaa parittelemista vaikka naaras samalla syö sitä. Perhostoukka, johon loispistiäinen on muninut, jatkaa syömistään, vaikka loispistiäisen kehittyvät toukat samalla syövät perhostoukan kudoksia. Sauvasirkka voi menettää jalkansa, *mutta se ei vaikuta sen käyttöeseen millään näkyvällä tavalla*. Tällaista käytöstä on pitkään pidetty merkinä siitä, *että hyönteiset eivät tunne kipua*. Amerikantorakka kuitenkin reagoi, jos se saa reiän kitiinikuoreensa. Silloin se kiihdyttää puhdistusreaktioitaan ”havan” kohdalla ja estää siten vieraita aineita tunkeutumasta ruumiiseensa.

Käyttäytymisen ei kuitenkaan tässäkin tapauksessa tarvitse johtua kivusta, vaan se on selitettävissä torakan mekaanisilla aistinsoluilla. – –

Hyönteisten käyttäytyminen on kuitenkin yleensä varsin ”ennalta ohjattua” ja ennakoitavissa. Kun hämähäkin verkkoon juuttunut hyönteinen pyristelee päästääkseen irti, se johtuu stereotyyppisestä pakenemisreaktiosta. *Kokemus ei saa sitä välttämään hämähäkinverkkoja*. Hyönteisten kyky oppia on rajallinen, *eivätkä ne pysty vetämään johtopäätöksiä aikaisemmista kokemuksistaan. Siksi ne eivät myöskään hyödy kipua aiheuttaneista kokemuksista*. Nisäkkäiden kipukokemukset taas johtavat yleensä siihen, että ne alkavat välttää tuskaa aiheuttavia tilanteita.

– – Hyönteisten käyttäytyminen tietyissä tilanteissa muistuttaa kärsivää nisäkästä. Kun hyönteinen kouristelee ja lopulta kuolee hyönteismyrkkyyn, se näyttää kärsivän. Käyttäytyminen johtuu kuitenkin myrkyin aiheuttamasta neurologisesta reaktiosta, *eikä siihen todennäköisesti liity kipua*. Ihmissä syntyvä myötätunto kertoo myönteisellä tavalla enemmän omasta lajistamme kuin hyönteisistä.

Kysymykseen hyönteisten mahdollisesta kyvystä kokea kipua ei siis voida varmuudella vastata. Hyönteisten rakenne ja fysiologia eivät kuitenkaan tue olettamusta ihmisen kanssa samankaltaisesta kyvystä aistia kipua. Vaikka hyönteistutkijat eivät pysty todistamaan, etteivät hyönteiset tunne kipua, emme voi sulkea sitä pois. Kysymyshän voi olla hyönteistutkijoiden puutteellisista menetelmistä. Sen vuoksi arvostettu ja tunnettu hyönteisfysiologi Vincent Wigglesworth on suosittanut, että ennen biologisia kokeita hyönteisten hermorakenteita turrutetaan. Se poistaa sekä mahdolliset kipuaistimukset että tekee hyönteiset helpommin käsiteltäviksi. (MK: 186–187.)

Otsikon kysymys kohdistaa tarkastelun hyönteisten oikeuteen olla kokematta kärsimystä, ja sen voi tulkita pyrkimykseksi huomioida eettisistä kysymyksistä välittävän

lukijan huoli (ks. Thompson 2001: 66). Kirjoittaja asettuu tähän kysymykseen vastausta etsivän, analyttisen ja kriittisen asiantuntijan asemaan (ks. mas. 59). Katkelman alussa esitetään erilaisia esimerkkejä hyönteisten käyttäytymisestä tilanteissa, joissa niitä vahingoitetaan. Konjunktiolla *vaikka* ja *mutta* sekä kieltolauseella (*se ei vaikuta sen käytökseen*) kuvataan käyttäytymisen odotuksenvastaisuutta; esimerkiksi jalan menettämisen voisi olettaa vaikuttavan näkyvästi hyönteisen toimintaan. Tämän jälkeen esitetään tällaisesta käytöksestä johdettu ja yleisenä pidetty käsitys (*on pitkään pidetty merkinä siitä, että hyönteiset eivät tunne kipua*), joka hahmottuu kielteiseksi vastaukseksi otsikon kysymykseen. Kieltolause kehystetään referoiduksi; johtolauseen passiivimuotoisuus jättää referoidun tahon avoimeksi, mutta tekstiyhteydessään ja tiedon spesifisyyden vuoksi sen voi tulkita välittävän aiheeseen perehtyneiden tutkijoiden ääntä. Tätä ääntä ei kyseenalaisteta, vaan kyse on neutraalista lähdemaininnasta¹⁴ (engl. *acknowledging attribution*) ja siten – kiellosta huolimatta – dialogista tilaa avartavasta resurssista; keskustelu esitetään avoimena erilaisille näkökulmille (ks. Martin & White 2005: 112–113).

Katkelmassa esitetään näkökulmia ja perusteluja niin sen puolesta, että hyönteiset voivat tuntea kipua, kuin sitä vastaanikin. Myös esimerkin seuraava kieltolause (*Käyttäytymisen ei – tarvitse johtua kivusta*) yhdistää modaaliverbin avulla kieltoon dialogista tilaa laajentavan suhtautumisen keinon, harkitsemisen (engl. *entertain*; ks. Martin & White 2005: 104–105), joka ilmaisee tämän kannan varauksellisena ja neuvottelunvaraisena. Kiellolle vastakkainen näkökulma tarjotaankin heti seuraavassa lauseessa: *vaan se on selitettävissä – –*.

Seuraavan kappaleen kieltolauseet (esim. *Kokemus ei saa sitä välttämään hämähäkinverkkoja*) kuvailevat hyönteisten ominaisuuksia ja ovat tietoon sitoutumisen ilmaisemisen kannalta muutoin melko neutraaleja. Kielto-ominaisuus kuitenkin implikoi nämä ominaisuudet odotuksenvastaisiksi; lukijankin mahdollisesti jakama oletus voisi olla, että hyönteinen – samalla tavalla kuin vertailukohdaksi esiin nostettu nisäkäs – pystyisi oppimaan aiemmista kokemuksistaan.

Esimerkin neljännen kappaleen kieltolause kuvaa jälleen tulkintaa hyönteisen käytöksestä: *eikä siihen* [hyönteisen myrkytyksen jälkeiseen kouristeluun] *todennäköisesti liity kipua*. Tällä kertaa ilmaus *todennäköisesti* kantaa mukanaan varauksellisuutta, jonka voi tulkita liittyvän ennen kaikkea väitteen episteemisyteen (vrt. Martin & White 2005: 105–106) – voi olla, ettei aiheesta ole tarpeeksi tutkimustietoa eivätkä tutkimusmenetelmät ole riittävät, kuten esimerkin viimeisessä kappaleessa tuodaan ilmi.

Viimeisessä kappaleessa esitetään vielä epäsuorasti otsikon kysymys (*Kysymyksen hyönteisten mahdollisesta kyvystä kokea kipua*) sekä kielto-ominaisuus vastaus siihen (*ei siis voida varmuudella vastata*) – kielto ei kuitenkaan kohdistu hyönteisten kivunaistimiskykyyn vaan ylipäänsä mahdollisuuteen esittää siitä varmaa tietoa. Tässäkin kieltoon yhdistyy episteemistä harkintaa (*ei – – varmuudella*), ja partikkeli *siis* ohjaa tulkitsemaan tämän epävarmuuden evidentialiseksi, kirjoittajan päättelyn tulokseksi (ks. VISK § 1557). Tämäkin näkemys esitetään näin vain yhtenä mahdollisena muiden joukossa (ks. Martin & White 2005: 109–110). Tätä seuraa kielto-ominaisuus vastargumentti, jonka mukaan hyönteisillä ei olisi vastaavaa kivunaistimiskykyä kuin nisäk-

14. Termien suomennotukset Mikkonen 2010: 68.

käällä (*Hyönteisten rakenne ja fysiologia eivät kuitenkaan tue olettamusta ihmisen kanssa samankaltaisesta kyvystä aistia kipua*); tämä siis puoltaisi näkemystä, että hyönteisillä ei ole kivunaistimiskykyä. Tämä näkemys kuitenkin kyseenalaistetaan seuraavassa virkkeessä. Sen ensimmäinen, kieltomuotoisesta pää- ja sivulauseesta muodostuva yhdyslause (*hyönteistutkijat eivät pysty todistamaan, etteivät hyönteiset tunne kipua*) ei tässä vaikuta kantavan dynaamisen modaalisuuden merkitystä eikä siten kerro niinkään tutkijoiden kyvyttömyydestä. Sen sijaan se kertoo siitä – kirjoittajalla olevasta ja kenties lukijan jakamasta – odotuksesta, että tutkijoilla olisi oltava pitäviä todisteita hyönteisten kivunaistimuksesta, jotta asiasta voitaisiin tehdä varmoja päätelmiä. Seuraavan lauseen (*emme voi sulkea sitä pois*) monikon ensimmäinen persoona konstruoi kirjoittajan ja lukijan yhdessä jakaman position ja kieltomuotoinen deonttinen modaaliverbirakenne viestii lukijalle moraalisesta vastuusta. Esimerkin viimeiset kaksi virkettä tukevat tätä tulkintaa: vaikkei hyönteisten kivunaistimisesta ole aukotonta tietoa, on hyvä ottaa huomioon mahdollisuus, että ne voivat tuntea kipua. Kielto on tässä kirjoittajan ja lukijan välistä yhteisymmärrystä rakentava (ks. Thompson 2001: 63; 2012: 88), joskin myös lukijan dialogista tilaa kaventava (vrt. Martin & White 2005: 110–111).¹⁵

Esimerkki 12 kokonaisuutena osoittaa, miten eettisesti vaikea aihe, josta ei ole yksimielistä tai varmaa tutkimustietoa, ohjaa käsittelemään aihetta monelta kannalta ja tuomaan keskusteluun useita ääniä. Monipuolisen käsittelytavan myötä tekstiin kirjoittuu tiedostava ja kriittinen lukija, joka kaipaa asioiden tarkastelua monesta näkökulmasta (vrt. Thompson 2012: 95–96). Kirjoittaja puolestaan asettuu vastuuntuntoisen ja luotettavan asiantuntijan positioon, kun hyönteisten tappamista ja syömistä ei esitetä mutkattomana vaihtoehtona.

Esimerkki myös havainnollistaa, miten dialoginen tila elää lause lauseelta: kieltolauseet tarjoavat yhden keinon keskusteluttaa erilaisia näkökulmia ja osoittaa niiden välisiä ristiriitoja, ja kieltoihin yhdistyvät ehdottoman, varauksellisen tai neutraalin sitoutumisen ilmaukset säätelevät keskustelun dialogista tilaa hienovaraisemmin. Siinä missä hyönteisten ominaisuuksia kuvailevat kieltolauseet esitetään pitkälti neuvottelemattomina tutkimuksiin perustuvina tosiasioina, näistä ominaisuuksista tehtävät tulokset ja päätelmät esitetään (episteemisesti ja evidentialisesti) varauksellisempina ja siten avoimina keskustelulle.

4.5 Kieltolauseet lukijalle osoitetuissa direktiiveissä

Lukijan oletettua toimintaa ja käsityksiä voidaan pyrkiä ohjailemaan myös kieltomuotoisilla direktiiveillä, joita tarkastelen tässä luvussa. Direktiivit voivat olla neuvoja ja ohjeistuksia toimia tai – kiellon tapauksessa – olla toimimatta tietyllä tavalla (esim. Lauranto 2013: 169). Ne konstruoivat kirjoittajalle ja lukijalle erilaisia vuorovaikutusrooleja esimerkiksi persoona- ja modusvalinnoista riippuen, ja siten niitä voidaan tarkastella interaktionaalisina vuorovaikutusresursseina.

---

15. Virkkeen *Vaikka hyönteistutkijat eivät pysty todistamaan, etteivät hyönteiset tunne kipua, emme voi sulkea sitä pois* proposition voisi tulkita myös siten, että on huomioitava mahdollisuus, että hyönteiset eivät tunne kipua. Esimerkin tekstiyhteys kuitenkin nähdäkseni tukee vastakkaista tulkintaa.

Tyypillisenä direktiivin ilmaisutapana pidetään imperatiivimuotoa (ks. VISK § 1645; Lauranto 2013: 170). Kielteiset imperatiivilauseet ovat kielenkäytössä kuitenkin verrattain harvinaisia, sillä ne tulkitaan hyvin voimakkaiksi toiminnanrajoitteiksi (ks. Lauranto 2014: 160–164). Myös *Minikarjaa*-teoksessa lukijalle osoitettuja kielteisiä imperatiiveja on vain kolme. Kaksi niistä esiintyy alaluvussa, jossa jaetaan vinkkejä hyönteisten kotikasvatukseen ja lukijaa opastetaan yleisemminkin imperatiivimuotoisin ilmauksin (esim. *Hanki kolme sopivan kokoista muovilaatikkoa*).

- (13) Paras paikka terraarioille on kuiva, hyvin ilmastoitu, himmeästi valaistu tila. *Älä pidä terraarioita auringonvalossa.* (MK: 247.)

Kieltolause on jossain määrin edellistä virkettä toistava; neuvo sijoittaa terraario himmeästi valaistuun tilaan rajaa jo auringonvaloisat sijoituspaikat pois. Kieltomuotoisen imperatiivilauseen funktiona onkin terävöittää ohjeen ydintä lukijalle; mikä vain paitsi suora auringonvalo käy.

Esimerkin 13 kieltoa ei ole esitetty neuvottelunvaraisena, eikä se jätä lukijalle tilaa vasta-argumentteihin (ks. Martin & White 2005: 110–111). Kirjoittajalle hahmotuu lukijaa opastavan auktoriteetin positio, mikä on tekstiyhteydessä toki perusteltua: kirjoittajalla on aiheesta oletettavasti lukijaa enemmän tietämystä. Toisaalta opastavassa tekstiyhteydessä tekstiin kirjoittuu lukija, joka on yhteistoiminnassa kirjoittajan kanssa; tällöin imperatiivimuoto hahmotuu kirjoittajan ja lukijan yhteiseen päämäärään – tässä terraarion onnistuneeseen perustamiseen – tähtääväksi keinoksi (vrt. Kaikkonen 2017).

Vahvana toiminnanrajoittajana kielteinen imperatiivilause on mahdollisesti kirjoittajan ja lukijan välistä solidaarisuutta uhkaava, minkä vuoksi kielteistä direktiivisyyttä pyritään usein lieventämään erilaisin keinoin (Lauranto 2014: 164). Lukijaa voidaankin ohjeistaa kieltomuotoisilla direktiiveilla myös hienovaraisemmin ja epäsuoremmin, kuten seuraavassa esimerkissä:

- (14) Erilaisten raatokärpästen ja huonekärpästen hyödyllisyydestä ja terveellisyydestä on keskusteltu monessa yhteydessä. Tässäkin ongelmana on hygienia. *En kehottaisi syömään kärpäsentoukkia luontoon kuolleesta, mätänevästä hirvenvasanraadosta.* (MK: 216.)

Esimerkki on luvusta, jossa käsitellään sitä, voiko Suomessa kerätä hyönteisiä syötäväksi suoraan luonnosta. Yksikön ensimmäinen persoona kieltomuotoisessa johtoilmauksessa (*En kehottaisi*) konstruoi kirjoittajan näkyväksi ohjeistajaksi, ja puhuteltavaksi sinäksi hahmotuu lukija. Johtoilmauksen persoonavalinta kuitenkin osoittaa tämän kehotuksen olevan vain kirjoittajan mielipide, mikä näennäisesti lisää lukijan dialogista tilaa olla asiasta eri mieltä (ks. Martin & White 2005: 105, 108). Johtoilmauksen konditionaalimuotoisuus edelleen häivyttää direktiivin ehdottomuutta ja konstruoi sen retorisesti kohteliaammaksi kuin kielteinen imperatiivilause (mts. 107–108; ks. myös Kauppinen 1998: 170–171, 221). Yhdeksi keinoksi lieventää kieltoa voi tulkita myös sen, että kielto on kirjoittajan toimintaa kuvaavassa johtoilmauksessa, vaikka

sen voi ajatella kohdistuvan referaatissa kuvattuun lukijan toimintaan ('kehottaisin, että et syö'; ks. Horn 1989: 338–339, 350–351; Deppermann 2014: 45–46).¹⁶

Lukijalle osoitettuna lievennetyinä tai kohteliaana ohjeistuksena voi pitää myös seuraavan esimerkin nollapersoonaista kieltolausetta (vrt. Thompson 2012: 88):

- (15) Meidän ”tuholaisiksi” nimittämämme lajit voisivat periaatteessa olla mukava lisä ruokalautasella. Ne lisääntyvät nopeasti ja hyödyntävät tuottamiamme jätteitä. *Ei siis kannata hätkähtää*, kun näkee torakan tai saunan lattialla vipeltävän sokeritoukan, vaan suhtautua niihin pikanttina lisänä ravintoympyrässä. (MK: 9.)

Kieltolause implikoi, että lattian poikki vilistävä torakka tai toukka herättäisi sen näkiässä lähtökohtaisesti inhoa. Koska kiello kohdistuu tahdosta riippumattomaan reaktioon, voisi sitä pitää jossain määrin kirjoittajan ja lukijan välistä yhteishenkeä uhkaavana – käytännölliset neuvot esimerkin 13 tapaan ovat helpommin hyväksyttävissä. Nollapersoonaisena kiello kuitenkin jättää referentin avoimeksi ja direktiivin kohteen eksplikoimatta eikä siten kohdistu suoraan lukijaan. Samalla se kuitenkin avaa kelle tahansa – myös lukijalle – mahdollisuuden samastua kuvattuun tilanteeseen. (Ks. Laitinen 1995: 344, 350.) Nesessiiviverbi *kannattaa* muotoilee direktiivin kehotukseksi, ja nollapersoonana puolestaan mahdollistaa sen, ettei kirjoittajan tarvitse positioida itseään kehottajaksi, vaan kehotus ikään kuin nousee kuvatusista tilanteesta (ks. Rouhikoski 2020: 325). Esimerkin kiello hahmottuu kuitenkin jossain määrin kanta-aottavaksi: nesessiiviverbi-ilmaus *ei kannata hätkähtää* kertoo, minkälainen suhtautuminen torakoihin ja toukkiin olisi kirjoittajan mielestä tarkoituksenmukaista ja lukijalle hyödyllistä, ja samalla välittää kirjoittajan vetoomuksen lukijalle (vrt. Kääntä 2015). Tätä vahvistaa kiello seuraava korrektiivinen kehotus (*vaan suhtautua niihin pikanttina lisänä ravintoympyrässä*), joka tarjoaa kielletylle käytökselle vaihtoehdoisen ja suositeltavamman toimintatavan (ks. Virtanen 2007: 25; vrt. Silvennoinen 2020: 76–78). Sanavalinta kutsua lattialla ”vipeltäviä” toukkia ”pikantiksi lisäksi ravintoympyrässä” voi nostattaa lukijassa vastareaktion – etenkin kun kehotus esitetään teoksen johdannossa ennen kuin lukijaa on ehditty vielä varsinaisesti vakuuttaa hyönteistensyönnin hyödyllisyydestä –, mutta sen voi myös tulkita kirjoittajan huumoriksi.

Samasta aiheesta lukijaa neuvotaan myös koko teoksen viimeisen luvun viimeisessä virkkeessä, tuolloin lukijalle osoitetun kielteisen imperatiivilauseen kautta:

- (16) Kun siis seuraavan kerran näet vehnäjäuhopussissa toukan, *älä yököttele*. Ajattele tulevaisuutta, sulje silmäsi, pistä suuhusi, pureskele ja niele! (MK: 302.)

Myös tässä kiello kohdistuu lukijan toimintaan – autonomiseen reaktioon – ja implikoi, että yököttely olisi lukijan ensisijainen reaktio. Imperatiivimuotoinen kiello on

---

16. Esimerkki kaikessa kohteliaisuudessaan ja kaikkine lievennyksineen on tulkittavissa ironiseksi, ja tätä luentatapaa esittelen tarkemmin alaluvussa 4.6.

esimerkin 15 tapaista nollapersoonaa- ja nesessiivimuotoista kieltoa suurempi kannanotto ja siten vahvemmin lukijan toimintaa rajoittava direktiivi. Toukille yököttelyä voi toki pitää ainakin kirjoittajan näkökulmasta turhana tai muuten ei-toivottavana toimintana, ja siten kirjoittaja voi kiellolla ilmaista ajattelevansa lukijan parasta (vrt. esimerkkiin 13) – lukijahan hyötyisi toukan syömisestä enemmän kuin sille yököttelystä (vrt. Lauranto 2014: 167–168). Kirjan lukemisen myötä lukijan voi myös ajatella (tai ainakin toivoa) vakuuttuneen hyönteissyönnin erinomaisuudesta ja kiellon voi tulkita kirjoittajan esittämäksi viimeiseksi vetoamukseksi (ks. mts. 169). Lukijan ei vieläkään oleteta olevan aivan vakuuttunut hyönteisten herkullisuudesta, mutta yhteisen hyvän ja paremman tulevaisuuden nimissä tämä saattaisi olla jo valmis sulkemaan silmänsä ja nielemään toukan. Tässä tapauksessa – esimerkin 15 tavoin – lukijalle osoitettu direktiivi on kuitenkin mahdollista tulkita myös huumorina. Kirjoittajan ja lukijan välille rakentuva ohjeistajan ja ohjeistettavan hierarkkinen suhde voikin huumorin avulla muuttua tasavertaisemmaksi, kunhan lukija tunnistaa kirjoittajan humoristisen äänen.

4.6 Kieltolauseet kirjoittajan ironista ääntä rakentamassa

Vaikka kirjoittaja esittää pääasiallisesti asiapitoisia argumentteja hyönteisten syömisestä lisäämisen puolesta, käyttää hän tekstissä paikoin myös kepeämpiä, huumoriksi ja ironiaksi tulkittavissa olevia keinoja asiansa esittämiseen ja lukijan suostutteluun (ks. esimerkkejä 14–16). Tässä luvussa tarkastelen, miten kieltolause voi tekstiyhteydessään ohjata tekstin ironiseen tulkintaan ja toimia siten interaktiivisen vuorovaikutuksen resurssina – lukijan tehtäväksi jää tunnistaa tekstin ironinen sävy ja omaksua kirjoittajan tarjoama lukutapa ja tulkintaposition.

Ironian tunnistamisessa oleellista on tekstin sananmukaisesta lukutavasta syntyvä inkoherenssin kokemus, joka ohjaa etsimään tekstistä moniäänisyyttä ja ironista luentatapaa (ks. Rahtu 2005, etenkin s. 292–295). Olennaisia ironisen tulkinnan syntymisen kannalta ovat seuraavat viisi komponenttia: 1) jollain tavalla kriittinen tai erimielinen sanoma, joka 2) on kirjoittajan intention mukainen, 3) kohdistuu johonkin asiintilaan, tapahtumaan tai tekstiin ja/tai 4) uhriin ja joka 5) esitetään moniäänisesti, yksi tai useampi komponentti tahallisesti kätkien (mas. 287).

Edellisessä luvussa esitellyssä esimerkissä 14 lukijalle osoitettu direktiivi on kielto- muotoisuuden ja muiden kielellisten keinojen avulla esitetty lievennettyä ja ikään kuin lukijan kasvoja säästävällä tavalla: *En kehottaisi syömään kärpäsentoukkia luontoon kuolleesta, mätänevästä hirvenvasanraadosta*. Nämä lievennykset vaikuttavat kuitenkin jossain määrin turhilta, ja kehotuksen näennäisen neuvottelunvaraisuuden voi tulkita ironisena, sillä oletus on, että lukija on yhtä mieltä kehotuksen sisällöstä ja järkevästä toimintatavasta – mätänevä raato toukkineen ei herättäne kovinkaan monen ruokahalua. Inkoherenssin kokemus syntyy siis ristiriidasta lukijan todennäköisen toiminnan sekä tälle osoitetun kehotuksen liioittelun neuvottelunvaraisuuden välillä. Tämä puolestaan ohjaa hylkäämään sananmukaisen luennan ja etsimään koherenssia ironisesta luentatavasta (komponentti 5): kirjoittaja ei esitäkään kehotustaan vilpittömästi vaan pilke silmäkulmassa (komponentit 1 ja 2), ja ironian kohteeksi ja uhriksi (komponentit 3 ja 4) voi hahmottaa esimerkiksi hyönteisten

syönnistä (liiankin) innostunut henkilö, joka saattaisi vastoin itsesuojeluvaistojaan tai luontaista inhoreaktiotaan syödä raatotoukkia, tai lukija, joka olettaa kirjoittajan odottavan tällaista innokkuutta.

Seuraavassa esimerkissä tekstiyhteydessään ironiseksi voi hahmottaa kieltolauseen implikoima odotuksenmukaisuus:

- (17) Vuonna 1885 brittiläinen hyönteistutkija Vincent M. Holt esitti pamfletissaan *Why not eat insects (Miksi emme söisi hyönteisiä)* useita esimerkkejä, miten työläisväestö voisi saada vaihtelua ravintoonsa paistetuista turilaista ja heinäsirkoista. Hän usutti maanmiehiään hyödyntämään hyönteisiä monipuolisesti. Viljelijöitä hän kannusti ottamaan tuholaisia talteen pelloilta sen sijaan että he olisivat hävittäneet ne. Holtin mielestä hyönteiset sopivat varsinkin köyhien ravinnoksi. Hyönteisravintoon Holt laski myös etanat ja kotilot. *Valitettavasti viktoriaanisessa Englannissa ei lämmitetty tutkijan ehdotuksille. Kaalimatokeitto ja gratinoidut heinäsiirakat eivät päässeet mukaan silloisiin keittokirjoihin.* (MK: 9–10.)

Esimerkki on kappaleesta, jossa kerrotaan, miten brittiläinen hyönteistutkija Holt pyrki lisäämään hyönteisten syömistä 1880-luvulla. Esimerkin ensimmäinen suomenkielinen kieltoilmaus (*Miksi emme söisi hyönteisiä*) on suomennos Holtin pamfletin otsikosta. Näennäisestä kysymysmuotoisuudesta huolimatta sitä voi pitää ennemmin lukijalle osoitettuna kehotuksena ('eiköhän syödä'), jota kieltomuotoisuus ikään kuin pehmentää (ks. Givón 2018 [1979]: 117–118; Hakulinen & Karlsson 1979: 273, 286).¹⁷

Katkelman kaksi viimeistä kieltolauseetta (*ei lämmitetty; eivät päässeet*) implikoivat, että Holtin suositukset olisivat voineet käytännössä johtaa hyönteissyönnin yleistymiseen viktoriaanisessa Englannissa – tai että lukija voisi kerrotun pohjalta näin olettaa. Näistä ensimmäisen kieltolauseen asenheadverbi *valitettavasti* (ks. VISK § 667) vahvistaa tätä odotuksenmukaisuuden tulkintaa ja arvottaa viktoriaanisten englantilaisten toimintaa; kirjoittajankin näkökulmasta olisi ollut toivottavaa, että he olisivat noudattaneet Holtin neuvoa.

Katkelma voi houkuttaa lukijassa esiin myös ironista luentaa. Lähdemaininta *Holtin mielestä* ei kerro, onko kirjoittajan mielestä ollut hyvä idea lisätä hyönteisten syömistä suosittelemalla sitä etenkin köyhille. Kyseenalaiseksi kuitenkin jää, kuinka todennäköisesti (kirjoittajankaan mielestä) kaalimatokeitto ja gratinoidut heinäsiirakat olisivat päätyneet silloisiin keittokirjoihin ja olisiko brittiläinen työläisväestö ja muu köyhä kansanluokka näitä keittokirjoja edes lukenut. Lauseessa *Valitettavasti – ei lämmitetty tutkijan ehdotuksille* kieltoimuodon voikin tulkita eräänlaiseksi lievennetyksi ilmaukseksi, jolla ilmaistaan kiertoteitse jotain, minkä voisi ilmaista suoremmin esimerkiksi myöntömuotoisella ilmauksella (esim. *nyrpieltiin* tai *yököteltiin*; vrt. Horn 1989: 303–304, 306). Kappaleessa on edellä tuotu ilmi se, miten etenkin länsimaalaiset ihmiset (joitain poik-

---

17. Alkuperäinen englanninkielinen otsikko *Why not eat insects* on viittauskohteeltaan avoimempi kuin suomennos monikon ensimmäisine persoonineen, mutta sitäkin voi pitää puhujalle osoitettuna ehdotuksena (ks. Trotta 2000: 78).

keuksia lukuun ottamatta) eivät ole kovin tottuneita hyönteisten syöjiä. Ilmauksen kielto-muotoisuus voi siis piilottaa kirjoittajan ”aidon” kannan (komponentit 2 ja 5; vrt. Virtanen 2007: 44): Holtin keinot näyttäytyvät näin kyseenalaisina ja ehkä jopa naurun-alaisina (komponentit 3 ja 4) ja siksi lähtökohtaisesti epäonnistumaan tuomittuina (komponentti 1), eikä siis ollut mikään ihme, etteivät ne lisänneet hyönteisten syömistä.

Argumentoivissa teksteissä käytetään usein selkeämmin kantaa ottavia tapoja sitoutua kolmannen osapuolen näkemykseen tai irtisanoutua siitä (ks. Martin & White 2005: 115), mutta hienovaraisen ironian luomisessa kieltolause voikin olla käyttökelpoinen resurssi (ks. Giora 2006: 995–996). Ironinen lukutapa kätkeytyy kuitenkin helposti – suhtautuuhan kirjoittaja muutoin hyönteisten syömistä lisäämiseen verrattain vakavasti, eikä lukija välttämättä tule odottaneeksi tietokirjalta ironiaa (vrt. Rahtu 2005: 295–296, 325). Lisäksi samankin tekstin voi lukea monella tavalla ironiseksi, ja raja ironian sekä huumorin ja muun kielellisen leikin ja epäsuoruuden välillä on hämärä (ks. esim. mas. 283–287). Mikäli lukija ei tunnista kirjoittajan ironista ääntä, ei se myöskään toimi kirjoittajan ja lukijan jakaman tarkasteluposition ja yhteisymmärryksen rakennuspalikkana (ks. mas. 290, 296).

5 Lopuksi

Olen tässä artikkelissa tarkastellut, miten kieltolauseet asettuvat osaksi kirjoittajan ja lukijan välistä vuorovaikutusta hyönteisten syömistä käsittelevässä ja sen puolesta argumentoivassa yleistajuisessa tutkimuspohjaisessa tietokirjassa. Olen tarkastellut kieltolauseita ensinnäkin vuorovaikutuksen interaktiivisesta näkökulmasta: miten niillä ennakoitaa ja ohjataan lukijan luku- ja tulkintaprosessia ja huomioidaan lukijalla olevat taustatiedot ja käsitykset. Toisaalta tarkastelussa on ollut kieltolauseisiin kytkeytyvän vuorovaikutuksen interaktionaalisuus: miten ne osallistuvat erilaisten lukijapositionien rakentamiseen, kirjoittajan arvojen ja näkökulman välittämiseen sekä lukijaan vaikuttamiseen ja tämän vakuuttamiseen. Esimerkkien tarkastelu on osoittanut näiden vuorovaikutuksen tahojen limittyvän jatkuvasti; kieltolause voi esimerkiksi olla yhtä aikaa tekstiä jäsentävä ja siinä esitettyä arvottava.

Kieltolauseita on pidetty implisiittisenä dialogisuuden rakennuskeinona (vrt. Fløttum ym. 2006: 244); se voikin tuoda diskurssiin mukaan toisia ääniä esimerkiksi lukijan suoraa puhuttelua tai persoonapronominien käyttöä hienovaraisemmin. Kielto usein virittää oletuksen siitä, että sillä kumottu näkökulma tai väite on jonkun mielestä paikkansapitävä, ja yhtäältä kirjoittaja voikin sen avulla implikoida, mikä hänen mielestään olisi odotuksenmukaista tai toivottavaa. Toisaalta kiellon avulla on mahdollista tuoda keskusteluun argumentteja, joita vastaan kirjoittaja tekstissä asettuu (vrt. Deppermann 2014: 46) ja jotka voivat olla jopa keksittyjä (vrt. Roitman 2015), ja siten se on myös tehokas retorinen työkalu.

Kieltolauseiden vuorovaikutuksellisia resursseja ei ole aiemmin tarkasteltu tutkimuspohjaisessa tietokirja-aineistossa, mutta tässä artikkelissa esittelemiäni havaintoja voi peilata esimerkiksi kieltoilmausten käyttötapoihin hallinnollisissa tutkimusraporteissa (ks. Gjerstad & Fløttum 2017). Siinä missä tutkimusraportteihin kohdistuu erilaisia

”neutraalin” tiedonvälityksen odotuksia (mas. 189–190), on tietokirjan kirjoittajalla kuitenkin suurempi vapaus ottaa kantaa ja asettua eksplisiittisesti omasta näkökulmastaan poikkeavia argumentteja vastaan, mikä voi näkyä siten, että kieltolauseilla asetutaan selvästi vastustamaan tietynlaisia näkökulmia. Dialogistisesta tarkastelunäkökulmasta kaikki kielenpiirteet voi nähdä potentiaalisesti dialogisina, ja kieltolauseella on mahdollista tuoda tämä kielen vuorovaikutteisuus etualalle (vrt. Juvonen 2014: 73). Kieltolause ei kuitenkaan vastaa yksin vuorovaikutteisuuden rakentumisesta ja sen eksplisiittisyydestä; se tarjoaa retorisen keinon tuoda esiin muita näkökulmia verrattain neutraalisti tai selkeämmin tiettyä näkökulmaa voimistaen sen mukaan, millaisia muita dialogisuuden resursseja siihen yhdistyy (Gjerstad & Fløttum 2017: 195). Kieltolause ei siis ole vain dialogista tilaa yksioikoisesti supistava tai laajentava resurssi, vaan siihen kietoutuva vuorovaikutus ja dialoginen tila rakentuvat yhteisessä muiden suhtautumisen ilmausten kanssa: esimerkiksi erilaiset episteemisen tai evidentialisen epävarmuuden sekä näkökulman lähteen ilmaukset kieltolauseeseen yhdistettynä jättävät enemmän tilaa keskustelulle ja muille näkökulmille, kun taas ilman varauksia esitetty kieltolause hahmottuu selvemmin dialogisuutta rajaavaksi resurssiksi (ks. myös esimerkkiä 12).

Tässä artikkelissa huomioni on kiinnittynyt kirjoittajan ja lukijan väliseen vuorovaikutukseen. Tarkastelun ulkopuolelle ovat siten jääneet tutkimuspohjaisen tietokirjallisuuden kannalta oleelliset kolmannen osapuolen eli toisten tutkijoiden, muiden asiantuntijoiden ja vaihtoehtoisia näkökulmia edustavien tahojen äänet. Tietokirjassa esitetty tieto on usein synteesi monenlaisista lähteistä olevasta tiedosta, ja kieltolause on yksi keino keskusteluttaa niitä keskenään. Monipuolisempi kuva eri lähteistä olevan tiedon arvottamisen ja aiempaan tietoon suhteuttamisen keinoista edellyttää kuitenkin tarkastelun ulottamista kieltolauseen ulkopuolelle. Huomiota ja tutkimusta ansaitsee muun muassa se, keiden kaikkien äänet ansaitsevat paikkansa osana argumentaatiota ja miten kirjoittaja näitä eri ääniä referoi sekä arvioi ja arvottaa. Tiede- ja asiantuntijablogiaineistosta aihetta on jo tarkasteltu (ks. Vitikka 2018), mutta tietokirja-aineistosta vastaavaa tutkimusta ei ole tehty.

Tässä tutkimuksessa olen myös sivunnut kolmannen äänen ironisen evaluoinnin merkitystä kirjoittajan ja lukijan yhteyden rakentajana (ks. alalukua 4.6). Siinä missä julkinen tiededenialismi on nostanut päätään, on myös tieteen edustajien ja popularisoiden puhetoissa ollut havaittavissa kärkevää retoriikkaa. Yksi tieteen edustajien keino arvottaa virheelliseksi katsomaansa tietoa ja luoda yhteenkuuluvuutta lukijan kanssa on huumori ja ironia, jotka kuitenkin potentiaalisesti vetoavat vain samanmielisiin ja jättävät osan lukijoista yhteisen tarkasteluposition ulkopuolelle. Lähemmin voisikin tarkastella sitä, keiden ääniä tutkimuspohjaisissa tietokirjoissa kaiutetaan ironisesti ja ketkä hahmottuvat tämän ironian uhreiksi.

Lähteet

Aineisto

HULDÉN, LENA 2015: *Minikarjaa. Hyönteiset ruokana*. Helsinki: Like.

Kirjallisuus

- BAHTIN, MIHAIL 1981 [1935]: Discourse in the novel. – Michael Holquist (toim.), *The dialogic imagination. Four essays* s. 259–422. Venäjältä englanniksi kääntäneet Caryl Emerson ja Michael Holquist. Austin: University of Texas Press.
- 1986 [1953]: The problem of speech genres. – Caryl Emerson & Michael Holquist (toim.), *M. M. Bakhtin, Speech genres and other late essays* s. 60–102. Venäjältä englanniksi kääntänyt Vern W. McGee. Austin: University of Texas Press.
- DEPPERMAN, ARNULF 2014: “Don’t get me wrong”. Recipient design by using negation to constrain an action’s interpretation. – Susanne Günthner, Wolfgang Imo & Jörg Bücker (toim.), *Grammar and dialogism. Sequential, syntactic, and prosodic patterns between emergence and sedimentation*. *Linguistik – Impulse & Tendenzen* 61 s. 15–51. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110358612.15>.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- FLØTTUM, KJERSTI 2005: The self and the others. Polyphonic visibility in research articles. – *International Journal of Applied Linguistic* 15 (1) s. 29–44. <https://doi.org/10.1111/j.1473-4192.2005.00079.x>.
- FLØTTUM, KJERSTI – GEDDE-DAHL, TRINE – KINN, TORODD 2006: *Academic voices. Across languages and disciplines*. Amsterdam: John Benjamins.
- GIORA, RACHEL 2006: Anything negatives can do affirmatives can do just as well, except for some metaphors. – *Journal of Pragmatics* 38 (7) s. 981–1014. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2005.12.006>.
- GIVÓN, TALMY 2018 [1979]: *On understanding grammar*. Uudistettu painos. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/z.213>.
- GJERSTAD, ØYVIND – FLØTTUM, KJERSTI 2017: Negation as a rhetorical tool in climate change discourse. – Malin Roitman (toim.), *The pragmatics of negation. Negative meanings, uses and discursive functions* s. 187–207. *Pragmatics & Beyond New Series* 283. Amsterdam: John Benjamins.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 350. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED – VILKUNA, MARIA 1980: *Suomen tekstilauseiden piirteitä. Kvantitatiivinen tutkimus*. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Helsingin Sanomat* 30.1.2019: Hyönteisbisnes ei lähtenytäkään vielä lentoon. Euroopan suurimaksi tähdännyt sirkkatehdas lopetti ennen kuin ehti edes aloittaa tuotantoaan. <https://www.hs.fi/talous/art-2000005982378.html> (8.4.2021).
- Helsingin Sanomat* 31.3.2021: Kärpästen vallankumous. <https://www.hs.fi/visio/art-2000007894139.html> (8.4.2021).
- HIIDENMAA, PIRJO 2014: Tietokirjat ja kieli. – Tommi Inkinen, Markku Löytönen & Anne Rutanen (toim.), *Kirja muuttuvassa tietoympäristössä* s. 61–75. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry.
- 2018: Tekijä ja lukija tietokirjan kynnysteksteissä. – Toini Rahtu, Susanna Shore & Mikko T. Virtanen (toim.), *Kirjoitettu vuorovaikutus* s. 80–115. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HIIDENMAA, PIRJO – VIRTANEN, MIKKO T. – SATOKANGAS, HENRI – VITIKKA, ELINA – LINDH, ILONA 2018: Tiedonkerronta. Esitystavat ja tekijän läsnäolo kotimaisessa tietokirjallisuudessa. – *Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti Avain* 4/2018 s. 82–86. <https://doi.org/10.30665/av.76583>.

- HORN, LAURENCE R. 1989: *A natural history of negation*. Chicago: University of Chicago Press.
- HYLAND, KEN 2005: *Metadiscourse. Exploring interaction in writing*. Lontoo: Continuum.
- 2008: Persuasion, interaction and the construction of knowledge. Representing self and others in research writing. – *International Journal of English Studies* 8 (2) s. 1–23.
- 2017: Metadiscourse. What is it and where is it going? – *Journal of Pragmatics* 113 s. 16–29. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2017.03.007>.
- JUVONEN, RIITTA 2007: Suhtautumisen systematiikkaa. – *Virittäjä* 111 (3) s. 431–435.
- 2014: *Kirjoitelma ja tekijän ääni. Kehystämisen yhdyslauseet suomenkielisen ylioppilasaineen dialogisuuden hallinnassa*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0264-5>.
- KAIKKONEN, SUVI 2017: Myyjän imperatiivit venäjänkielisessä vuorovaikutuksessa. Asioinnin sujuvuuden ylläpitäminen multimodaalisena toimintana. – *Puhe ja kieli* 37 (3) s. 145–163. <https://doi.org/10.23997/pk.66756>.
- KANGASNIEMI, HEIKKI 1992: *Modal expressions in Finnish*. Studia Fennica Linguistica 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARVONEN, PIRJO 1995: *Oppikirjateksti toimintana*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998: *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 713. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOPONEN, ALLI 2019: *Havainnollistamisen ja selittämisen keinot tähtitiedettä yleistajuistavissa tietokirjoissa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-201906112513>.
- KOTILAINEN, LARI 2007: *Kiellon lumo. Kieltoverbitön kieltoonstruktio ja sen kiteytyminen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KÄÄNTÄ, LIISA 2015: ”Kannattaa x” -rakenne ja toiminto direktiivisyyden ja kannanottamisen jatkumolla opiskeluverkkokeskustelussa. – *Sananjalka* 57 s. 161–182. <https://doi.org/10.30673/sja.86742>.
- LAHTI, EMMI 2019: *Maahanmuuttokeskustelun retoriikkaa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5707-2>.
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoonaa. – *Virittäjä* 99 (3) s. 337–358.
- LAURANTO, YRJÖ 2013: Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä. – *Virittäjä* 117 (2) s. 157–201.
- 2014: *Imperatiivi, käsky, direktiivi. Arkikeskustelun vaihtokauppakielioppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEECH, GEOFFREY N. 1983: *Principles of pragmatics*. Lontoo: Longman.
- LEHTINEN, MIISA 2020: *Kertomukset yleistajuisissa elämänaiheisissa tietokirjoissa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202012155108>.
- LINDH, ILONA 2021: *Matkasta kertomus. Kielen ja kerronnan keinot omakohtaisessa matkakertomuksessa*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7226-6>.
- LINELL, PER 1998: *Approaching dialogue. Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Amsterdam: John Benjamins.
- 2009: *Rethinking language, mind, and world dialogically*. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 2013: Opetussuunnitelmat uudistuvat. Tekstien lukijasta ja kirjoittajasta monilukutaituriksi. – *Kieli, koulutus ja yhteiskunta*. <https://www.kieliverkosto.fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-joulukuu-2013/opetussuunnitelmat-uudistuvat-tekstien-lukijasta-ja-kirjoittajasta-monilukutaituriksi> (14.4.2021).

- LYONS, JOHN 1977: *Semantics 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MARTIN, JAMES R. – WHITE, PETER R. R. 2005: *The language of evaluation. Appraisal in English*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- MIESTAMO, MATTI 2004: Suomen kieltoverbikonstruktio typologisessa valossa. – *Virittäjä* 108 (3) s. 364–388.
- MIKKONEN, INKA 2010: ”Olen sitä mieltä, että...” Lukiolaisten yleisönosastotekstien rakenne ja argumentointi. Jyväskylä Studies in Humanities. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3826-0>.
- PAGANO, ADRIANA 1994: Negatives in written text. – Malcolm Coulthard (toim.), *Advances in written text analysis* s. 250–265. Lontoo: Routledge.
- PERELMAN, CHAÏM 1996: *Retoriikan valtakunta*. Suomentanut Leevi Lehto. Tampere: Vastapaino.
- PERELMAN, CHAÏM – OLBRECHTS- TYTECA, LUCIE 1971 [1958]: *The new rhetoric. A treatise on argumentation*. Ranskasta englanniksi kääntäneet John Wilkinson ja Purcell Weaver. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- RAEVAARA, TIINA – STRELLMAN, URPU 2019: *Tietokirjailijan kirja*. Helsinki: Docendo.
- RAHTU, TOINI 2005: Vilin pilkka. Erään haastattelun ääniä. – Markku Haakana & Jyrki Kallio-koski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 282–335. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ROITMAN, MALIN 2015: Constructing one’s arguments based on refutations of the other’s discourse. A study of the traditional presidential debate. Chirac/Jospin (1995) versus Sarkozy/Royal (2007). – *Argumentation* 29 (1) s. 19–32. <https://doi.org/10.1007/s10503-014-9332-4>.
- 2017: Introduction. – Malin Roitman (toim.), *The pragmatics of negation. Negative meanings, uses and discursive functions* s. 1–14. Pragmatics & Beyond New Series 283. Amsterdam: John Benjamins.
- ROUHIKOSKI, ANU 2020: Nollapersoona Kelan virkailijoiden direktiiveissä. – *Virittäjä* 124 (3) s. 320–351. <https://doi.org/10.23982/vir.60513>.
- SATOKANGAS, HENRI 2021: *Termien selittäminen tietokirjoissa*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7738-4>.
- SHORE, SUSANNA 2012: Kieli, kielenkäyttö ja kielenkäytön lajit systeemis-funktionaalisisessa teoriassa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 131–157. Helsinki: Gaudeamus.
- SILVENNOINEN, OLLI O. 2017: Not only apples but also oranges. Contrastive negation and register. – Turo Hiltunen, Joseph McVeigh & Tanja Säily (toim.), *Big and rich data in English corpus linguistics. Methods and explorations*. Studies in Variation, Contacts and Change in English 19. Helsinki: VARIENG. <https://varieng.helsinki.fi/series/volumes/19/silvennoinen/> (22.11.2022).
- 2019: *Contrastive negation. Constructional variation within and across languages*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5527-6>.
- 2020: From constructions to functions and back. Contrastive negation in English and Finnish. – *Folia Linguistica* 54 (1) s. 45–87. <https://doi.org/10.1515/flin-2020-2027>.
- SULKUNEN, SARI – LUUKKA, MINNA-RIITTA 2014: Monilukutaito ja tiedonalaakohtaiset tekstitaidot. – *Kielikukko* 33 (4) s. 2–7.
- THOMPSON, GEOFF 2001: Interaction in academic writing. Learning to argue with the reader. – *Applied Linguistics* 22 (1) s. 58–78. <https://doi.org/10.1093/applin/22.1.58>.
- 2012: Intersubjectivity in newspaper editorials. Construing the reader-in-the-text. – *English Text Construction* 5 (1) s. 77–100. <https://doi.org/10.1075/etc.5.1.05tho>.

- THOMPSON, GEOFF – THETELA, PULENG 1995: The sound of one hand clapping. The management of interaction in written discourse. – *Text* 15 (1) s. 103–127. <https://doi.org/10.1515/text.1.1995.15.1.103>.
- TOTTIE, GUNNEL 1982: Where do negative sentences come from? – *Studia Linguistica* 36 (1) s. 88–105. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9582.1982.tb00714.x>.
- 1987: Rejections, denials and explanatory statements. A reply to Fretheim. – *Studia Linguistica* 41 (2) s. 154–163. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9582.1987.tb00779.x>.
- TROTTA, JOE 2000: *Wh-clauses in English. Aspects of theory and description*. Amsterdam: Rodopi.
- TUPPURAINEN, HANNA 1991: *Kieltojen merkitys ja käyttö keskustelussa*. Lisensiaatintutkielma. Helsingin yliopisto.
- VERHAGEN, ARIE 2005: *Constructions of intersubjectivity. Discourse, syntax, and cognition*. New York: Oxford University Press.
- VIRTANEN, MIKKO T. 2007: *Kiellosta ja sen käytöstä eräissä kritiikkiteksteissä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- 2015: *Akateeminen kirja-arvio moniäänisenä toimintana*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1760-1>.
- 2019: Asemointi ja tutkijakuvat tiedettä popularisoivien biologien matkakertomuksissa. – *Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti Avain* 16 (4) s. 22–43. <https://doi.org/10.30665/av.85136>.
- 2020: Kertomuslajit tiedettä omakohtaisesti popularisoivassa tietokirjassa. Systemis-funktionaalinen näkökulma. – Mikko T. Virtanen, Pirjo Hiidenmaa & Jyrki Nummi (toim.), *Kertomuksen keinoin. Tarinallisuus mediassa ja tietokirjassa* s. 79–111. Helsinki: Gaudeamus.
- VIRTANEN, MIKKO T. – HIIDENMAA, PIIRJO 2020: Tekstintutkimus. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV* s. 831–863. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>.
- VIRTANEN, MIKKO T. – RAHTU, TOINI – SHORE, SUSANNA 2018: Kirjoitetun vuorovaikutuksen moninaisuus ja erityisyys. – Toini Rahtu, Susanna Shore & Mikko T. Virtanen (toim.), *Kirjoitettu vuorovaikutus* s. 9–38. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://scripta.kotus.visk/etusivu.php> (2.1.2022).
- VITIKKA, ELINA 2018: Hyperlinkkien funktiot ja kirjoittaja- ja lukijapositiot. – *Virittäjä* 122 (2) s. 161–186. <https://doi.org/10.23982/vir.63134>.
- 2020: Minä tutkija, me ihmiset. Ensimmäisen persoonan ilmausten tehtäviä tutkijan kirjoittamassa tietokirjassa. – Mikko T. Virtanen, Pirjo Hiidenmaa & Jyrki Nummi (toim.), *Kertomuksen keinoin. Tarinallisuus mediassa ja tietokirjassa* s. 133–155. Helsinki: Gaudeamus.
- VOLOŠINOV, VALENTIN 1990 [1929]: *Kielen dialogisuus. Marxismi ja kielifilosofia*. Suomentanut Tapani Laine. Tampere: Vastapaino.
- VÄLIVERRONEN, ESA 2016: *Julkinen tiede*. Tampere: Vastapaino.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku: Turun yliopisto.

Negative clause and writer-reader interaction in a Finnish popular-science book

The article studies the use and role of negative clauses in constructing writer-reader interaction in a Finnish popular-science book on entomophagy. The theoretical basis for the analysis is linguistic dialogism, and the popular-science book is viewed as a forum for written interaction. Negative clauses are analysed as both interactive and interactional resources, and the article assesses how they are used, on the one hand, to arrange information and guide the reader through the text, and, on the other, to express the writer's values and involve the reader.

The aim of the popular-science book in question is to increase entomophagy, and this aim is reflected in the use of negative clauses. Negative clauses compare new phenomena to information with which it is assumed the reader is already familiar. They are also a rhetorical resource favouring a certain kind of action. Negations in conditional and causal constructions often express some kind of unwanted situation and, as such, they can help to steer the reader's behaviour in order to avoid such outcomes.

Negative clauses also anticipate the reader's reading process and reactions and correct their beliefs. Beliefs can be construed as commonly shared to prevent questioning the reader directly. Negative imperatives, on the other hand, can guide the reader unambiguously. Negative clauses can imply the writer's values and involve the reader in the argument, and they can be humoristic or ironic resources to persuade the reader.

The negative clause is a versatile rhetorical resource: not only is it a subtle way to present what the writer considers expected or desirable, it can also state points of view that the writer wants to argue against.

Negative clauses also provide a means to discuss and compare different points of view, for instance, when considering ethical questions related to entomophagy. Other dialogical resources, e.g. expressions of certainty or conditionality, contribute to the nature of the interaction constructed through such negative clauses.

Kieltolause kirjoittajan ja lukijan välisen vuorovaikutuksen resurssina yleistajuisessa tietokirjassa

Artikkelissa tarkastellaan kieltolauseiden vuorovaikutuksellisia tehtäviä hyönteisten syömistä käsittelevässä ja sen puolesta argumentoivassa yleistajuisessa tutkimuspohjaisessa tietokirjassa. Lähtökohtana on dialogistinen kielikäsitys, ja tietokirjaa tarkastellaan kirjoitettuna vuorovaikutuksena.

Näkökulmana on kirjoittajan ja lukijan välinen vuorovaikutus: minkälaiseen retoriiseen toimintaan kieltolauseet tekstissä asettuvat ja minkälaisia vuorovaikutuspositioita ne rakentavat tekstiin kirjoittuvien kirjoittajan ja lukijan välille. Vuorovaikutusta tarkastellaan niin interaktiivisesta kuin interaktionaalisestakin näkökulmasta: miten kieltolauseilla yhtäältä jäsennellään tietoa ja ohjataan lukijaa tekstin tulkinnessa, miten toisaalta välitetään kirjoittajan arvoja ja pyritään sitouttamaan lukija niihin.

Teoksen tavoite lisätä hyönteisten syöntiä heijastuu kieltolauseiden käyttötapoihin. Kieltolauseiden avulla esimerkiksi esitellään ja vertaillaan uusia ilmiötä lukijalle tuttuihin ilmiöihin. Vertailu voi olla myös retorinen keino osoittaa tietynlaisen toiminnan paremmuutta. Ehdolliset ja kausaaliset kieltolauseerakenteet taas kuvaavat usein jonkinlaista ei-toivottua asiointilaa. Siten paitsi havainnollistetaan esiteltyä ilmiötä, voidaan myös pyrkiä ohjaamaan lukijan toimintaa uhkakuvien toteutumisen välttämiseksi.

Kieltolauseilla paitsi ennakoidaan ja ohjataan lukijan luku- ja tulkintaprosessia ja ehkäistään tekstistä tehtäviä vääriä johtopäätöksiä myös kumotaan lukijalle oletettuja uskomuksia. Uskomukset voidaan konstruoida yleisesti jaetuiksi, jolloin ei kyseenalaisteta suoraan lukijan ajattelutapoja. Direktiivisillä kieltolauseilla voidaan toisaalta ohjata lukijaa suoraviivaisestikin. Lukijan suostuttelussa ovat käytössä myös huumorin keinot, ja osa kieltolauseista on tulkittavissa ironisiksi.

Kieltolause on monipuolinen retorinen resurssi: paitsi että se voi olla hienovarainen keino tuoda ilmi, mitä kirjoittaja pitää odotuksenmukaisena tai toivottavana, sillä voidaan myös konstruoida väitteitä, joita vastaan kirjoittaja tekstissä argumentoi.

Kieltolauseet tarjoavat keinon keskusteluttaa eri näkökulmia. Muut dialogisuuden kielelliset resurssit, kuten varmuutta ja ehdottomuutta kuvaavat ilmaukset, syventävät kuvaa kieltolauseiden ympärille kietoutuvasta vuorovaikutuksesta.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa.